

AMEA İQTİSADİYYAT İNSTİTUTU

ENERGETİKA KOMPLEKSİ – 2016

Bülleten / Analitik icmal

“Elm və Bilik” nəşriyyatı, Bakı 2017

Müəllif: İ.f.d Əyyubov Məzəddin Rauf oğlu
AMEA İqtisadiyyat institutunun aparıcı elmi işçisi

Rəyçilər: İ.e.d, professor Əliyev Tərbiz Nəsib oğlu
İ.e.d, professor Yüzbaşıyeva Gülşən Zahid qızı

Elmi redaktor: İ.e.d, professor Sultanova Rəna Polad qızı

Redaktor: Tanrıverdi Paşa

Seriyanın buraxılışına məsul:

İ.f.d Əyyubov Məzəddin Rauf oğlu

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu Elmi Şurasının
11 may 2017-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çap olunur.

Energetika kompleksi – 2016. Analitik icmal.

Təqdim olunan analitik icmalda 2010-2015-ci illər dövründə ölkə iqtisadiyyatının sahələrinin, həmçinin əhalinin energetika məhsullarına olan tələbatını təmin edən energetika kompleksinin fəaliyyətinin iqtisadi nəticələri təhlil olunmuş, kompleksin və onun sahələrinin inkişafının əsas meylləri və xüsusiyyətləri açıqlanmışdır.

Analitik icmal Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2008-2016-cı illər dövründə nəşr etdiyi rəsmi məlumatlar əsasında hazırlanmışdır.

ISBN – 978-9952-8324-0-2

Mündəricat

<i>Giriş.....</i>	<i>4</i>
<i>Ümumi məhsul istehsalı və göstərilən xidmətlər.....</i>	<i>6</i>
<i>Ümumi daxili məhsul.....</i>	<i>13</i>
<i>İstehsal xərcləri və mənfəət.....</i>	<i>18</i>
<i>Əsas istehsal fondları.....</i>	<i>31</i>
<i>Əsas istehsal fondların 1,0 % artımının qiymətləri.....</i>	<i>34</i>
<i>Əsas istehsal fondların artımının məhsul istehsalı artımına təsiri.....</i>	<i>35</i>
<i>Əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar.....</i>	<i>38</i>
<i>Energetika kompleksinin iqtisadi inkişafı xüsusiyyətləri.....</i>	<i>47</i>
<i>İnvestisiyaların məhsul istehsalının artımına təsiri.....</i>	<i>48</i>
<i>Müstəqil inkişafetmə qabiliyyəti.....</i>	<i>51</i>
<i>Nəticələr.....</i>	<i>55</i>

Giriş

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətlərinin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə milli iqtisadiyyat və milli iqtisadiyyatın 11 əsas sahələri üzrə strateji yol xəritələri təsdiq edilmişdir.

Milli iqtisadiyyatın perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, 2020-ci ilədək milli iqtisadiyyatın inkişafının strategiyası və tədbirlər planından, 2025-ci ilədək olan dövrü əhatə edən uzunmüddətli və 2025-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edən inkişafının hədəfləri baxışlarından ibarətdir.

Milli iqtisadiyyatın davamlı təhlükəsiz fəaliyyəti və inkişafı, iqtisadi sahələrin energetika məhsullarına olan tələbatının tam ödənilməsi ilə yanaşı, əhəlinin energetika məhsullarına olan tələbatının tam ödənilməsindən asılıdır.

Azərbaycan Respublikasının energetika sektoru sənayenin: 1) neft-qaz hasilatı; 2) neft emalı məhsullarının istehsalı; 3) istilik və elektrik enerjisi hasilatı, bölüşdürülməsi və təhcizatı sahələrini özündə birləşdirən istehsal-təsərrüfat kompleksidir. Kompleksin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin əsas məqsədi – enerjidaşıyıcı xammal-matetiallardan istifadə etməklə, ölkə iqtisadiyyatı sahələrinin dinamik fəaliyyətini, həmçinin əhalini (ailələri, ev təsərrüfatlarını) energetika məhsulları, o cümlədən istilik və elektrik enerjisi ilə təmin etməkdən ibarətdir.

Energetika kompleksində 2016-cı ilin əvvəlinə 360 müəssisə, o cümlədən, neft-qaz hasilatı sahəsində 118 müəssisə, neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 3 müəssisə, istilik və elektrik enerjisi hasilatı, bölüşdürülməsi və təhcizatı sahəsində isə 239 müəssisə

fəaliyyət göstərmişdir. Kompleksdə işləyənlərin orta sayı 62,1 min nəfər, o cümlədən, neft-qaz hasilatı sahəsində 30,8 min nəfər, neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 4,3 min nəfər, istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində isə 27,0 min nəfər təşkil etmişdir. Həmçinin, energetika kompleksində çalışan muzzdlu işçilərin orta aylıq əmək haqqları 1470,0 manat, o cümlədən neft-qaz hasilatı sahəsində 2386,0 manat, neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 828,8 manat, istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində isə 512,8 manat səviyyəsində olmuşdur.¹

2016-cı ilin əvvəlinə, balans dəyərində ölkə iqtisadiyyatının əsas istehsal fondlarının 61,122 mlrd. manatı və ya 50,8%-i energetika kompleksində, o cümlədən 51,269 mlrd. manatı və ya 42,6%-i neft-qaz hasilatı sahəsində, 0,878 mlrd. manatı və ya 0,7%-i neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, 8,975 mlrd. manatı və ya 7,5%-i isə istilik, elektek enerjisi hasilatı sahəsində yerləşmişdir.²

¹ Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın energetikası 2016, statistik toplu, rəsmi nəşr, səh.14, 15.

² Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın sənayesi 2016, statistik toplu, rəsmi nəşr, səh. 70-71.

1. Ümumi məhsul istehsalı və göstərilən xidmətlər

Ölkə iqtisadiyyatının fəaliyyətinin sosial-iqtisadi nəticələri Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (DSK) tərəfindən Milli Hesablar Sistemində (MHS) qeydiyyatla alınır. MHS-nin metodologiyasına əsasən ölkə iqtisadiyyatının dinamik fəaliyyətinin nəticələri, bütün pul-əmtəə kanallarında ümumi məhsul buraxılışı (istehsalı) və xidmətlərin göstərilməsi həcmələri göstəricisi vasitəsilə qiymətləndirilir.

MHS-nin resurs göstəricisi olan ümumi məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi – nəzərdən keçirilən dövr ərzində rezident iqtisadi vahidlərin istehsal fəaliyyətinin nəticəsi olan məhsul və xidmətlərin həcmi səciyyələndirir. İstehsal fəaliyyəti dairəsinin MHS-də qəbul olunmuş tərifinə uyğun olaraq, məhsul və xidmətlər buraxılışı: 1) istehsalçısı olmayan vahidlərə göndərilən məhsul və xidmətlər həcmi; 2) istehsalçının maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarına aid olan məhsul da daxil edilməklə, özünün son istehlakı və ya yığılı üçün istehsal olunan məhsul həcmi; 3) özünün son istehlakı üçün istehsal edilən bəzi xidmətlər həcmi əhatə edir.¹

Energetika kompleksinin ölkə iqtisadiyyatında yeri və rolunun qiymətləndirilməsi məqsədilə, ölkə iqtisadiyyatında bütün pul-əmtəə kanallarında istehsal olunan məhsul və göstərilən xidmət həcmələri “energetika sektoru – qeyri-energetika sektoru” strukturunda 2 bölmədə tədqiq edilmişdir.

Energetika sektoruna sənayenin neft-qaz hasilatı sahəsi, neft emalı məhsulları istehsalı sahəsi, istilik və elektrik enerjisi hasilatı, bölüşdürülməsi və təhcizatı sahəsi daxil edilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-energetika sektoruna isə sənayenin qeyri-

¹ Milli Hesablar Sisteminin metodoloji əsasları // Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın Milli Hesabları 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh. 167.

energetika məhsulları istehsalı sahələri, kənd təsərrüfatı sahəsi, tikinti sahəsi və xidmət sahələri daxil edilmişdir.

Cədvəl № 1. 2010-2015-ci illərdə ümumi məhsul istehsalı və göstərilmiş xidmətlər həcmnin “energetika sektoru – qeyri-energetika sektoru” strukturu, faktiki qiymətlərdə, mlrd. manatla*

illər	ümumi məhsul istehsalı və xidmətlər							
	cəmi	energetika sektoru				qeyri-energetika sektoru		
		cəmi	sahələr üzrə			cəmi	o cümlədən	
			neft-qaz hasilatı	neft emalı	istilik, elektrik enerjisi hasilatı		qeyri-energetika məhsulları istehsalı	xidmətlər
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2010	57,798	23,585	20,199	2,161	1,226	34,213	12,814	21,399
2011	70,361	30,095	26,055	2,484	1,556	40,266	15,624	24,642
2012	75,757	28,574	24,474	2,376	1,724	47,182	18,563	28,619
2013	81,167	27,866	23,658	2,434	1,774	53,301	19,999	33,302
2014	83,311	25,654	20,977	2,853	1,824	57,658	20,274	37,383
2015	78,937	18,967	14,640	2,430	1,897	59,970	20,577	39,394

* Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK, Azərbaycanın Milli Hesabları 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh. 22, 31-37, 39 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir.

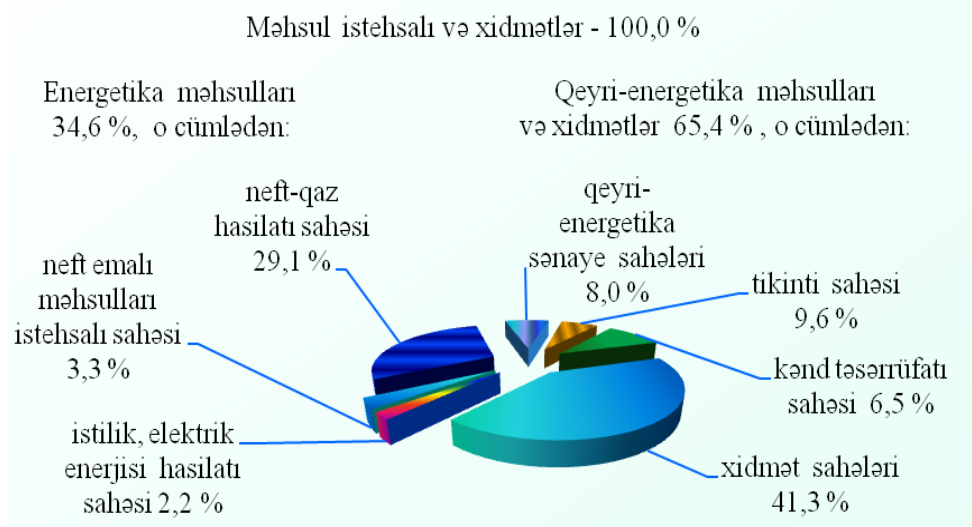
2010-2015-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında faktiki qiymətlərdə istehsal olunmuş məhsul və göstərilmiş xidmət həcmələrinin “energetika sektoru – qeyri-energetika sektoru” strukturu

$$1,000Y = 0,346Y_E + 0,654Y_{QE}$$

xətti struktur eyniliyinə uyğun olmuşdur. Eynilik onu ifadə edir ki, baxılan zaman dövründə ölkə iqtisadiyyatında məhsul həcmələrinin orta hesabla 34,6%-i energetika sektorunda, o cümlədən 29,1%-i neft-qaz hasilatı sahəsində, 3,3%-i neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, 2,2%-i isə istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində istehsal edilmişdir (diaqram № 1).

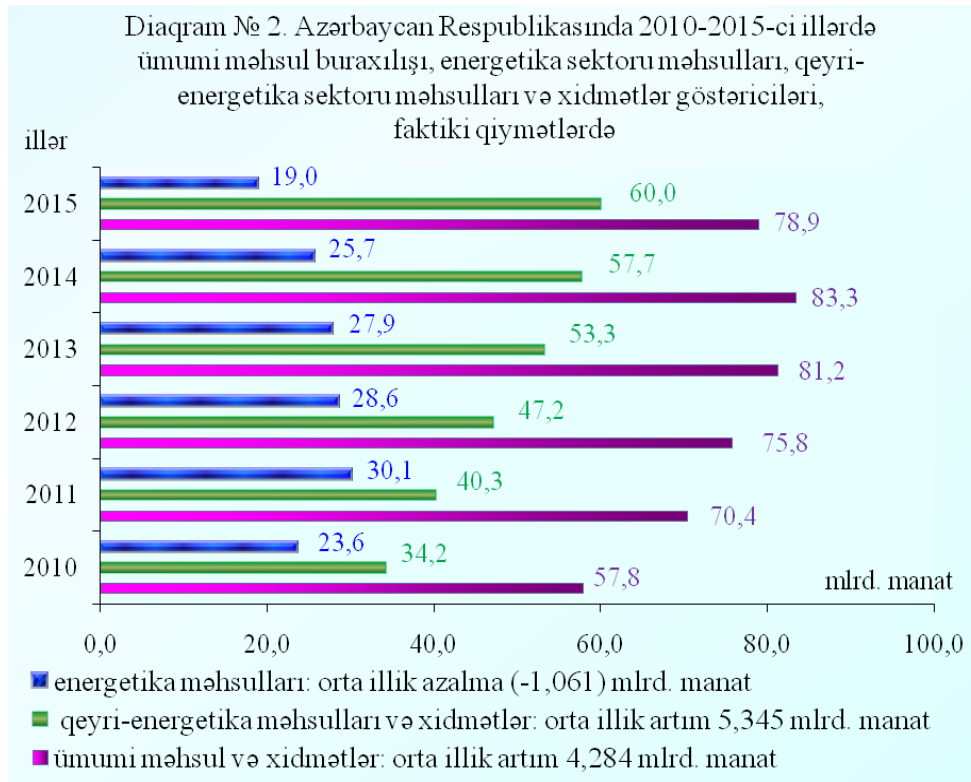
Göstərilənlərlə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatında 2010-2015-ci illər ərzində istehsal olunmuş məhsul və göstərilmiş xidmət həcmlərinin orta hesabla 65,4%-i qeyri-energetika sektorunun, o cümlədən 8,0%-i qeyri-energetika sənaye sahələrinin, 9,6 %-i tikinti sahəsinin, 6,5% kənd təsərrüfatı sahəsinin, 41,3%-i isə xidmət sahələrinin payına düşmüşdür (diaqram № 1).

Diaqram № 1. Azərbaycanda 2010-2015-ci illərdə məhsul istehsalı və göstərilmiş xidmət həcmlərinin "energetika sektoru - qeyri-energetika sektoru" strukturu, faktiki qiymətlərdə, faizlə

Ölkə iqtisadiyyatında 2010-2014-ci illərdə faktiki qiymətlərdə məhsulların istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi həcmi hər il artmışdır. Belə ki, ölkədə faktiki qiymətlərdə ümumi məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi həcmi 2014-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən 44,1% artaraq, 57,8 mlrd.manatdan 83,3 mlrd.manatadək yüksəlmişdir. Lakin, 2015-ci ildə məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi həcmi 2014-cü ilə nisbətən (-5,3)% azalaraq 78,9 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir. Ölkədə 2010-2015-ci illər ərzində məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi həcmi, $y = (4,285t + 59,559)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 4,284 mlrd.manat artmışdır (diaqram № 2).

Qeyri-energetika sektorunda 2010-2015-ci illərdə faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi həcmələri hər il əvvəlki ilə nisbətən artmışdır (diaqram № 2).

Belə ki, **qeyri-energetika sektorunda** məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi həcmələri 2011-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən 17,7%, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən 17,2%, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən 13,0%, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən 8,2%, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən 4,0% artmışdır. Sektorda 2010-2015-ci illərdə məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi həcmələri, $y = (5,345t + 30,057)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, faktiki qiymətlərdə hər il orta hesabla 5,345 mlrd. manat artmışdır (diaqram № 2).

Energetika sektorunda 2011-ci ildə faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmi 2010-cu ilə nisbətən 27,6% artaraq 23,585 mlrd. manatdan 30,095 mlrd.manatadək artsa da, sonrakı 2011-2015-ci illər ərzində, hər il məhsul istehsalı həcmi əvvəlki ilə nisbətən azalmışdır. Sektorda faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmi 2015-ci ildə 2011-

ci ilə nisbətən (-37,0)% azalaraq 18,967 mlrd.manata enmişdir. 2010-2015-ci illər ərzində sektorda faktiki qiymətlərdə məhsul istehsal həcmi, $y = (-1,0606t + 29,502)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-1,061) mlrd. manat azalmışdır (diaqram № 2).

Energetika sektorunda 2010-2015-ci illərdə sahələr üzrə faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmi struktur

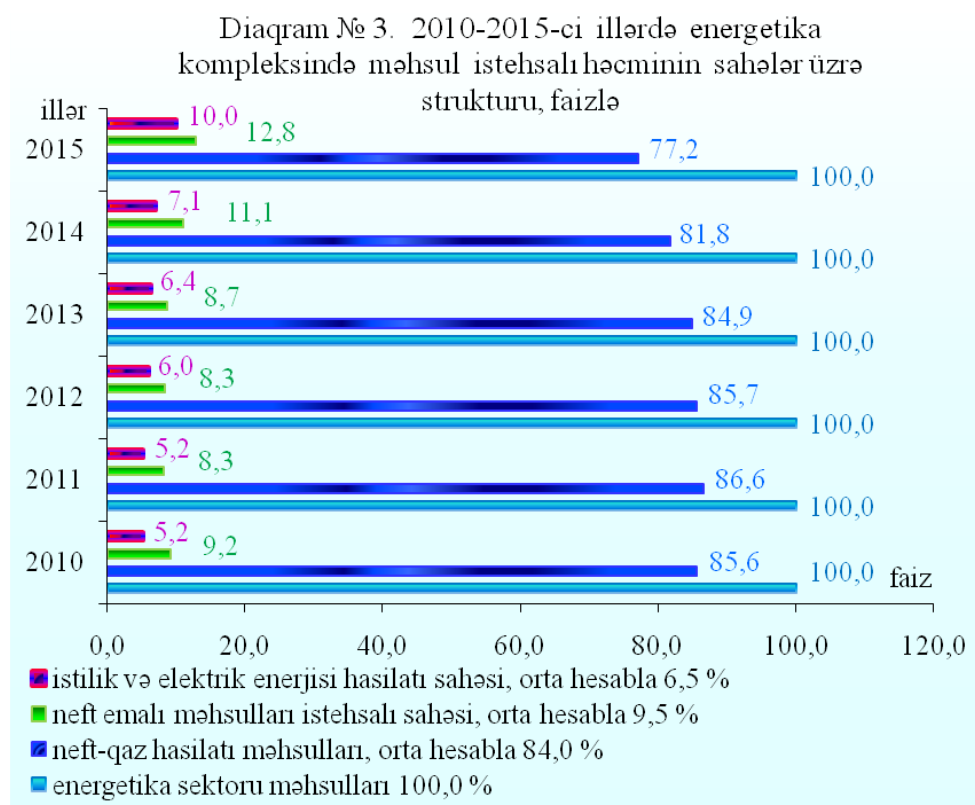
$$1,000Y_E = 0,840Y_{NQ} + 0,095Y_{EM} + 0,065Y_{EN}$$

xətti struktur eyniliyinə uyğun olmuşdur. Təqdim olunan xətti struktur eyniliyi onu ifadə edir ki, 2010-2015-ci illərdə energetika sektorunda faktiki qiymətlərdə məhsulların orta hesabla 84,0%-i neft-qaz hasilatı sahəsində, 9,5%-i neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, 6,5%-i isə istilik və elektrik energisi hasilatı, bölüşdürülməsi və təhçizatı sahəsində istehsal olunmuşdur (diaqram № 3).

Neft-qaz hasilatı sahəsi. Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-cu ildə məhsul istehsalı 20,2 mlrd. manatdan 29,0% artaraq 2011-ci ildə 26,1 mlrd.manatadək yüksəlsə də, 2012-2015-ci illər ərzində məhsul istehsalı həcmi hər il əvvəlki ilə nisbətən azalmışdır. Belə ki, 2012-ci ildə neft-qaz hasilatı 2011-ci ilə nisbətən (-6,1)%, 2013-ci ildə 2012-ci ilə nisbətən (-3,3)%, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-11,3)%, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-30,2)% azalmışdır. Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmi, $y = (-1,252t + 26,05)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-1,252) mlrd. manat azalmışdır (diaqram № 3).

2010-2015-ci illərdə **neft-qaz hasilatı** sahəsində istehsal olunmuş məhsul həcmi energetika sektorunda istehsal olunmuş məhsul həcmində xüsusi çəkisi, 2011-ci il istisna olmaqla, hər il əvvəlki ilə nisbətən azalmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə neft-qaz hasilatı sahəsində istehsal olunmuş məhsul həcmi sektorunda istehsal olunmuş məhsul həcmində xüsusi çəkisi 85,6%, 2011-ci ildə isə 86,6% təşkil etsə də, 2012-2015-ci illərdə sahədə istehsal olunmuş məhsul həcmi sektorunda istehsal olunmuş məhsul həcmində xüsusi çəkisi azalaraq,

2015-ci ildə 77,2% səviyyəsinə enmişdir. 2010-2015-ci illərdə neft-qaz hasilatı sahəsində istehsal olunmuş məhsul həcmnin sektorda istehsal olunmuş məhsul həcmində xüsusi çəkisi, orta hesabla 84,0% təşkil etmişdir (diaqram № 3).

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsi. 2010-2015-ci illər ərzində neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmi hər il orta hesabla, $y = (0,071t + 2,205)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, 71,0 mln. manat artmışdır.

2010-2015-ci illərdə sahədə məhsul istehsalı həcmnin, sektorda istehsal olunmuş məhsul həcmində xüsusi çəkisi dəyişkən olmuşdur. Belə ki, 2010-cu ildə sahədə istehsal olunmuş məhsul həcmnin sektorda istehsal olunmuş məhsul həcmində xüsusi çəkisi 9,2% təşkil etsə də, 2011-ci ildə azalaraq 8,3% səviyyəsinə enmiş, 2012-ci ildə isə 8,3% səviyyəsində qalmışdır. Lakin 2013-cü ildə sahədə istehsal olunmuş məhsul həcmnin sektorda istehsal olunmuş məhsul

həcmində xüsusi çəkisi artaraq 8,7%, 2014-cü ildə 11,1%, 2015-ci ildə isə 12,8% səviyyəsinə yüksəlmişdir. 2010-2015-ci illərdə neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində istehsal olunmuş məhsulların energetika sektorunda istehsal olunmuş məhsul həcmində xüsusi çəkisi, orta hesabla 9,5% təşkil etmişdir (diaqram № 3).

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsi. İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsi məhsullarının istehsalı həcmi 2010-2015-ci illər ərzində hər il artmışdır. Hesablamalar göstərir ki, 2010-2015-ci illərdə istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmi, $y = (0,120t + 1,245)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 120,0 mln.manat artmışdır.

Göstərilənlərlə yanaşı, 2010-2015-ci illərdə energetika sektorunun istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində istehsal olunmuş məhsul həcmi energetika sektorunda istehsal olunmuş məhsul həcmində xüsusi çəkisi artmış, 2010-cu ildəki 5,2% səviyyəsindən 2015-ci ildə 10,0% səviyyəsinədək yüksəlmişdir (diaqram № 3).

✚ *Yaxın gələcəkdə energetika sektorunun neft-qaz hasilatı sahəsində məhsul istehsalı həcmi 1,0% azalmasının neft emalı məhsulları istehsalı ilə əvəz edilməsi üçün, neft emalı məhsullarının istehsal həcmi 8,8% artırılması tələb olunur.*

2. Ümumi daxili məhsul

Ölkə iqtisadiyyatı sisteminin səmərəli (faydalı) fəaliyyəti son məhsul istehsalı və göstərilmiş xidmət həcmələri ilə qiymətləndirilir. Ölkə iqtisadiyyatı və onun sahələrində istehsal olunmuş ümumi daxili məhsul göstəricisi (ÜDM), Milli Hesablar Sisteminin ən mühüm göstəricilərindən biridir.

Cədvəl № 2. 2010-2015-ci illərdə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi
“energetika sektoru – qeyri-energetika sektoru” strukturu,
faktiki qiymətlərdə, mlrd. manatla*

illər	energetika sektoru				qeyri-energetika sektoru	ölkə üzrə, cəmi
	cəmi	o cümlədən, sahələr üzrə				
		neft-qaz hasilatı	neft emalı məhsulları istehsalı	istilik və elektrik enerjisi hasilatı		
1	2	3	4	5	6	7
2010	20,624	19,236	0,986	0,402	21,841	42,465
2011	26,420	24,617	0,917	0,887	25,662	52,082
2012	25,250	23,207	0,961	1,082	29,494	54,744
2013	24,555	22,420	1,028	1,108	33,627	58,182
2014	22,143	19,847	1,218	1,078	36,871	59,014
2015	15,931	13,772	1,038	1,121	38,421	54,352

*Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK, Azərbaycanın Milli Hesabları 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh.38-39 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir.

Ümumi daxili məhsul istər maddi istehsal, istərsə də qeyri-maddi xidmətlər sahələrində iqtisadi vahidlərin-rezidentlərin istehsal fəaliyyətinin son nəticəsini xarakterizə edir və bu vahidlərin son istehlak üçün məhsul və xidmətlər istehsalı üzrə yaratdığı əlavə dəyərin həcmi ilə ölçülür.

ÜDM iqtisadi vahidlərin-rezidentlərin məhsul və xidmətlərin istehsalçıları arasında bölüşdürüldüyü ilkin gəlirlərin, yəni maddi işçilərin əmək haqqının, istehsal və idxala görə xalis vergilərin,

ümumi mənfəətin və ümumi qarışıq gəlirlərin məbləği, başqa sözlə gəlirlər üsulu ilə də müəyyənləşdirilə bilər.¹

Ölkə iqtisadiyyatında ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2010-cu ildə faktiki qiymətlərdə 42,465 mlrd.manatdan 39,0% artaraq, 2014-cü ildə 59,014 mlrd.manatadək yüksəlsə də, 2015-ci ildə 2014-cü ilə nisbətən (-7,9)% azalarlaq 54,352 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir. 2010-2015-ci illərdə faktiki qiymətlərdə istehsal olunmuş ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi, $y = (2,3906t + 45,106)$ xətti tənzimləmə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 2,391 mlrd.manat artmışdır (cədvəl № 2).

Ölkə iqtisadiyyatında istehsal olunmuş ümumi daxili məhsul həcmi "energetika sektoru – qeyri-energetika sektoru" strukturu

$$1,000Y_D = 0,421Y_{DE} + 0,579Y_{DQE}$$

xətti struktur eyniliyinə uyğun olmuşdur. Xətti struktur eyniliyi göstərir ki, 2010-2015-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatında faktiki qiymətlərdə istehsal olunmuş ümumi daxili məhsul həcmi 42,1%-i energetika sektorunda, qalan 57,9%-i isə qeyri-energetika sektorunda istehsal edilmişdir.

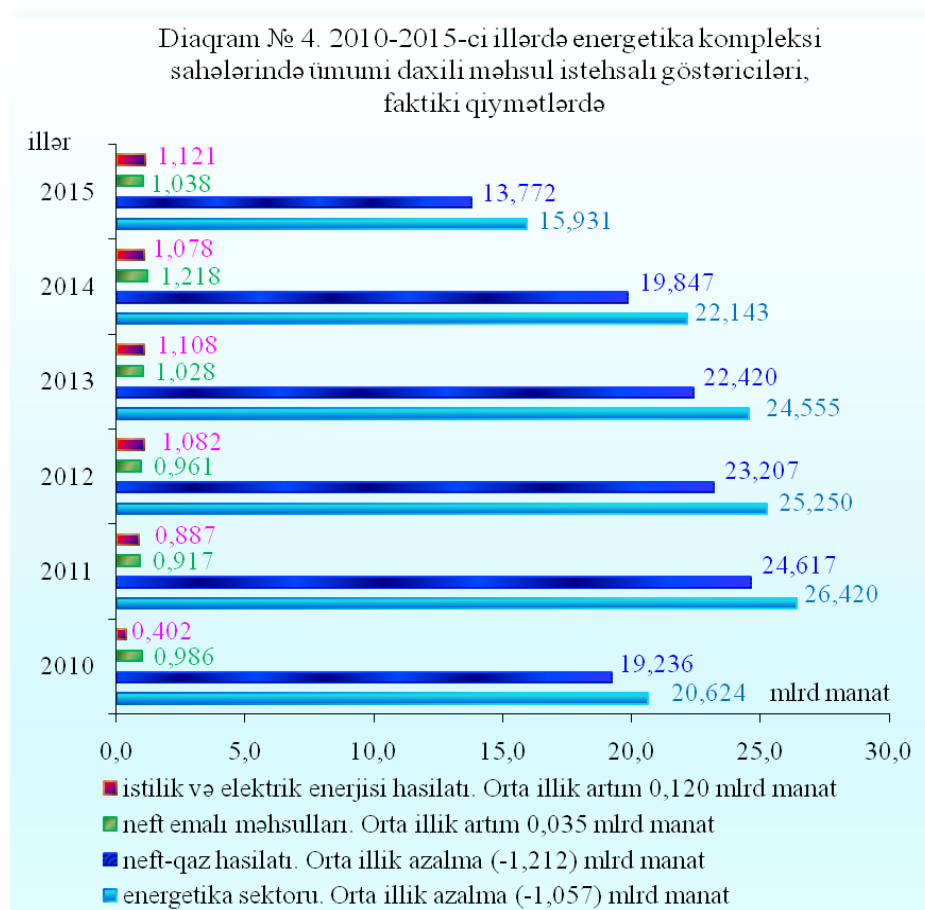
Energetika sektorunda 2010-2015-ci illərdə istehsal olunmuş ümumi daxili məhsul həcmi sektorun sahələri üzrə strukturu

$$1,000Y_E = 0,921Y_{NQ} + 0,046Y_{EM} + 0,042Y_{EL}$$

xətti struktur eyniliyi ilə ifadə olunur. Struktur eyniliyi göstərir ki, energetika sektorunda faktiki qiymətlərdə istehsal olunmuş ümumi daxili məhsul həcmi 92,1%-i neft-qaz hasilatı sahəsində, 4,6%-i neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, 4,2%-i isə istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində istehsal edilmişdir (cədvəl № 2).

¹ Milli Hesablar Sisteminin metodoloji əsasları // Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın Milli Hesabları 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh. 167.

Neft-qaz hasilatı sahəsində 2011-cu ildə faktiki qiymətlərdə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2010-cu ilə nisbətən 28,0% artaraq 19,236 mlrd. manatdan 24,617 mlrd. manatadək artsa da, sonrakı 2012-2015-ci illərdə azalaraq 13,772 mlrd. manat səviyyəsinə enmişdir (diaqram № 4). Belə ki, neft-qaz hasilatı sahəsində 2012-ci ildə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2011-cu ilə nisbətən (-5,7)%, 2013-ci ildə 2012-ci ilə nisbətən (-3,4)%, 2014-cü ildə 2013-ci ilə nisbətən (-1,5)%, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-30,6)% azalmışdır.

Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə faktiki qiymətlərdə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi, $y = (-1,2119t + 24,758)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-1,212) mlrd.manat azalmışdır (diaqram № 4).

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində faktiki qiymətlərdə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2011-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən (-7,0)% azalsa da, sonrakı 2012-2014-ci illərdə hər il artmışdır. Belə ki, 2012-ci ildə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2011-ci ilə nisbətən artımı 4,8%, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən artımı 7,0%, 2014-cü ildə isə 2013-cü ilə nisbətən artımı 18,5% təşkil etmişdir. Lakin, 2015-ci ildə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2014-cü ilə nisbətən (-14,8)% azalmışdır. 2010-2015-ci illər ərzində neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi, $y = (0,0352t + 0,9013)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,035 mlrd.manat və ya 3,6% artmışdır (diaqram № 4).

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2011-ci ildə faktiki qiymətlərdə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2010-cu ilə nisbətən 2,2 dəfə artmışdır. Belə kəskin artımın səbəbi, məhsulların istehsalı prosesində istehlak olunmuş aralıq məhsulların (-18,8)% azalması ilə yanaşı, sahədə məhsulların istehsalı prosesində yaranmış xalis mənfəətin 3,4 dəfə artması olmuşdur.¹ Sonrakı 2012-2015-ci illərdə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi artımları dəyişən xarakterli olmuşdur.

Sahədə 2012-ci ildə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2011-ci ilə nisbətən 22,0%, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən 2,3% artsa da, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-2,7)% azalmışdır. Lakin, 2015-ci ildə sahədə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2014-cü ilə nisbətən 4,0% artmışdır.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə faktiki qiymətlərdə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi orta illik artımı 29,8% səviyyəsində olmuş və bu illər ərzində ümumi daxili

¹ Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın Milli Hesabları 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh. 32-33

məhsul istehsalı həcmi, $y = (0,1198t + 0,5269)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,120 mlrd. manat artmışdır (diaqram № 4).

Ümumilikdə, *energetika sektorunda* 2010-2015-ci illər ərzində faktiki qiymətlərdə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmələrinin illik artımları dəyişkən olmuşlar. Belə ki, baxılan dövrdə energetika sektorunda faktiki qiymətlərdə 2011-ci ildə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 2010-cu ilə nisbətən 28,1% artaraq 20,624 mlrd. manatdan 26,420 mlrd.manatadək artsa da, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən (-4,4)%, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən (-2,8)%, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-9,8)%, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-28,1)% azalaraq 15,931 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir.

2010-2015-ci illərdə neft-qaz hasilatı sahəsində faktiki qiymətlərdə ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi hər il orta hesabla (-1,212) mlrd. manat azalması və neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində hər il orta hesabla 0,035 mlrd.manat artması, həmçinin istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində hər il orta hesabla 0,120 mlrd.manat artması nəticəsində, *energetika sektorunda* ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi, $y = (-1,057t + 26,186)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-1,057) mlrd manat azalmışdır (diaqram № 4).

✚ *Yaxın gələcəkdə energetika sektorunda neft-qaz hasilatı sahəsində ümumi daxili məhsul istehsalı həcmi 1,0% azalmasının neft emalı məhsulları ilə əvəz edilməsi üçün neft emalı məhsullarının istehsal həcmi 20,0% artırılması tələb olunur.*

3. İstehsal xərcləri və mənfəət

Energetika kompleksi sahələrində istehsal prosesinə materiallar və işçilər cəlb edilməklə energetika məhsulları istehsal edilir.

Cədvəl № 3. Energetika kompleksində 2010-2015-ci illərdə məhsul istehsalı həcmi, istehsal xərcləri və mənfəət göstəriciləri, fakt, mlrd. manatla*

illər	məhsul həcmi	istehsal xərcləri, cəmi	o cümlədən				mənfəət
			material xərcləri	amortizasiya	əmək haqqı	sair xərclər	
1	2	3	4	5	6	7	8
2010	23,585	3,679	1,657	0,622	0,547	0,854	19,906
2011	30,095	4,083	1,858	0,526	0,637	1,062	26,012
2012	28,574	4,620	2,056	0,676	0,771	1,117	23,954
2013	27,866	5,316	2,276	0,910	0,843	1,287	22,550
2014	25,654	6,311	2,678	1,075	0,932	1,626	19,343
2015	18,967	7,875	3,263	1,452	1,063	2,096	11,091
Σcəmi	154,740	31,884	13,788	5,261	4,794	8,041	122,856

Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın sənayesi 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh. 29-30, 46-51, 62-64; Azərbaycanın energetikası 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh. 14-15 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir.

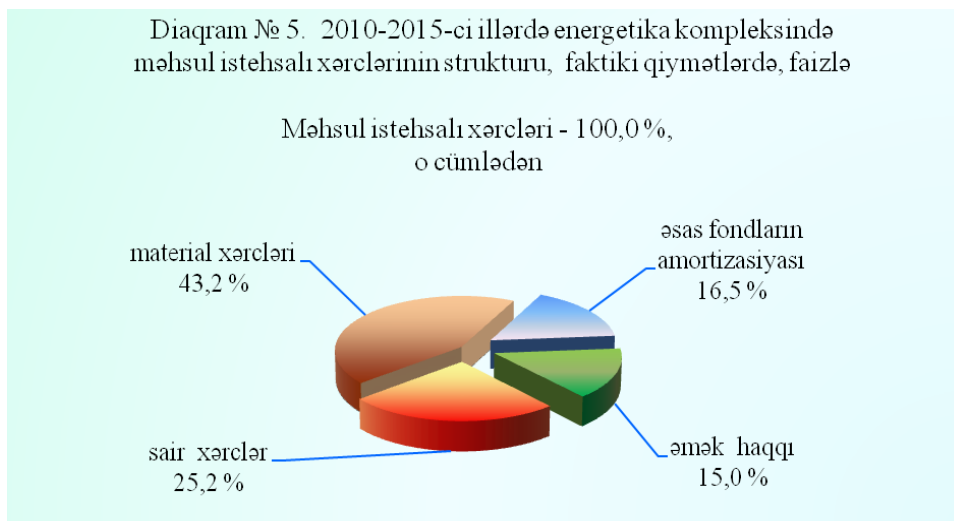
Energetika kompleksində 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin 43,2%-ni material xərcləri, 16,5%-ni əsas istehsal fondlarının amortizasiyası (əsas istehsal fondlarının istehlakı), 15,0%-ni işçilərə ödənilmiş əmək haqqları, 25,2%-ni isə sair istehsal-təsərrüfat xərcləri təşkil etmişdir. Kompleksdə 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin strukturu

$$X = 0,432M + 0,165A_F + 0,150\Theta_H + 0,252X_S$$

xətti struktur eyniliyi ilə ifadə olunur (diaqram № 5).

Müəyyən edilmişdir ki, kompleksdə 2010-2015-ci illərdə faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmi hər il, $y = (-1,0606t + 29,502)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, orta hesabla (-1,061) mlrd. manat

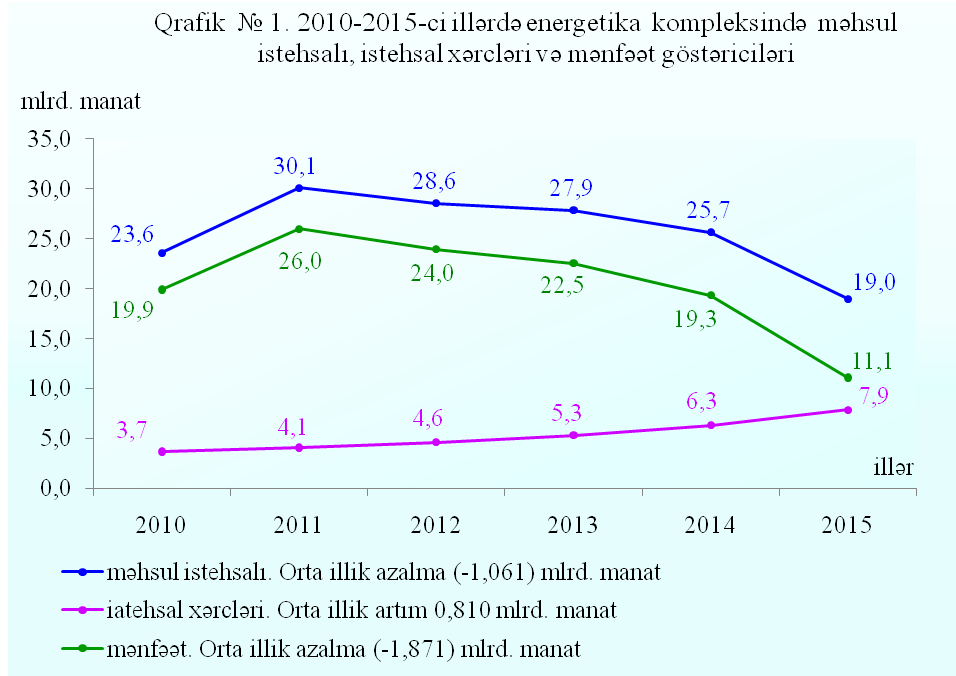
azalmasına baxmayaraq, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərcləri, $y = (0,8103t + 2,478)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,810 mlrd.manat artmışdır.

Kompleksdə 2010-2015-ci illərdə, hər il məhsul istehsalı həcmnin azalması ilə yanaşı, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin artması nəticəsində, yaranan mənfəət həcmi hər il azalmışdır. Belə ki, 2011-ci ildə kompleksdə faktiki qiymətlərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəət həcmi 2010-cu ilə nisbətən 30,7% artaraq 19,906 mlrd.manatdan 26,012 mlrd.manatadək yüksəlsə də, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən (-7,9)% azalaraq 23,954 mlrd.manat, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən (-5,9)% azalaraq 22,954 mlrd.manat, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-14,2)% azalaraq 19,343 mlrd.manat, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-42,7)% azalaraq 11,091 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir (qrafik № 1).

Tədqiqatlar göstərir ki, 2010-2015-ci illərdə faktiki qiymətlərdə **energetika kompleksində** istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəət hər il, $y = (-1,871t + 27,024)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, orta hesabla (-1,871) mlrd.manat azalmışdır. Bu azalmanın (-1,061) mlrd.manatı və ya 56,7%-i məhsul istehsalı həcmnin azalması, (-0,810) mlrd.manatı və ya 43,3%-i isə energetika sektorunda istehsal-

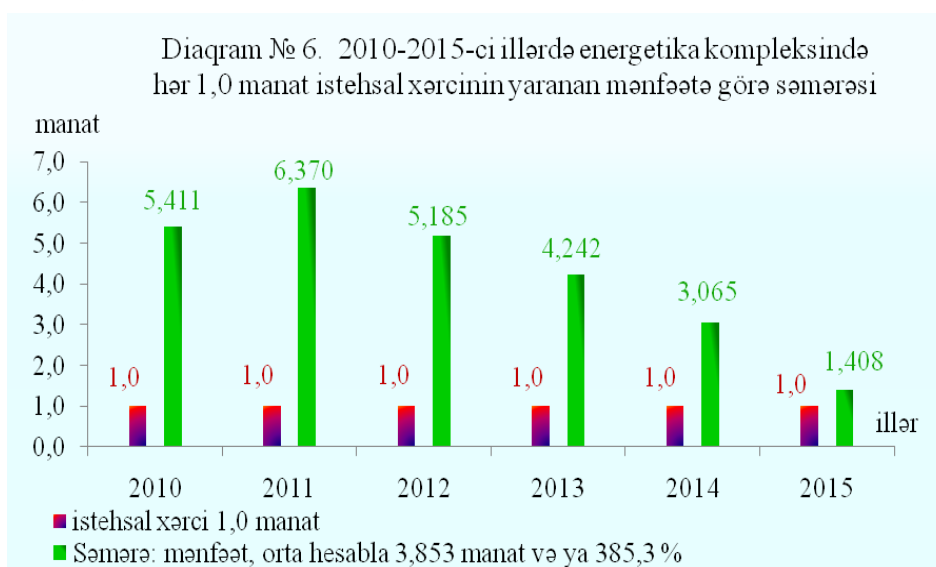
təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin artması səbəbindən baş vermişdir.

Energetika kompleksində 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi yüksək olmuşdur (diaqram № 6). Belə ki, 2010-cu ildə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 5,411 manat və ya 541,1% səviyyəsində olmuşdur. 2011-ci ildə hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 2010-cu ilə nisbətən 17,7% artaraq 6,370 manat və ya 637,0% səviyyəsinə yüksəlməsinə baxmayaraq, 2012-2015-ci illər ərzində hər il məhsul istehsalı həcmnin azalması və istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin artması səbəbindən, hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi hər il azalmışdır (diaqram № 6).

Hesablamalar göstərir ki, energetika kompleksində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən (-18,6)% azalaraq 5,185 manat və ya 518,5% səviyyəsinə, 2013-cü ildə 2012-ci

ilə nisbətən (-18,2)% azalaraq 4,242 manat və ya 424,2% səviyyəsinə, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-27,8)% azalaraq 3,065 manat və ya 306,5% səviyyəsinə, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-54,0)% azalaraq 1,408 manat və ya 140,8% səviyyəsinə enmişdir (diaqram № 6). Kompleksdə 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi orta hesabla 3,853 manat və ya 385,3 % səviyyəsinə bərabər olmuşdur.

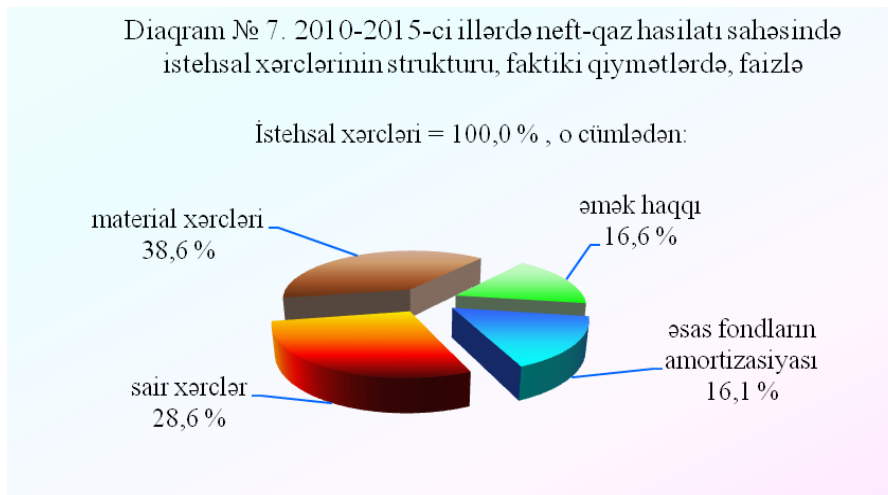
2010-2015-ci illərdə energetika kompleksində:

- istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi, hər il orta hesabla (-0,882) manat azalmışdır.
- istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi, orta hesabla 3,853 manat və ya 385,3 % səviyyəsində olmuşdur.

Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin strukturu

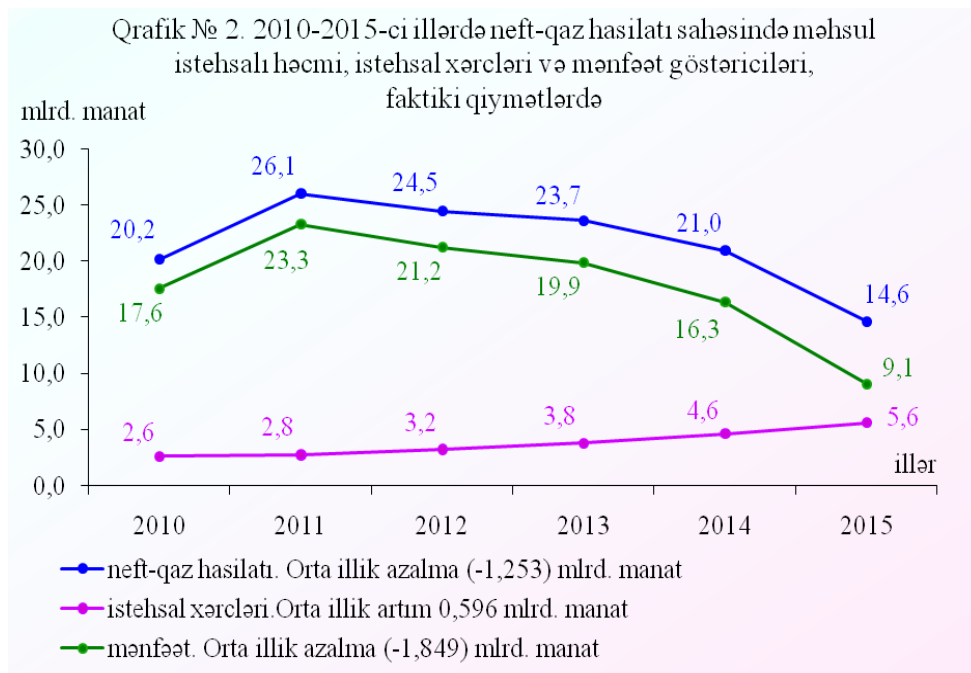
$$X = 0,386M + 0,166A_F + 0,161\Theta_H + 0,286X_S$$

xətti struktur eyniliyinə uyğun olmuşdur. Sahədə məhsulların istehsalı prosesinə sərf edilmiş material xərcləri, bütün xərclərin 38,6%-ni, əsas istehsal fondların istehlakı (amortizasiyası) 16,1%-ni, işçilərə ödənilmiş əmək haqqları 16,6%-ni, sair xərclər isə bütün xərclərin 28,6%-ni təşkil etmişdir (diaqram № 7).

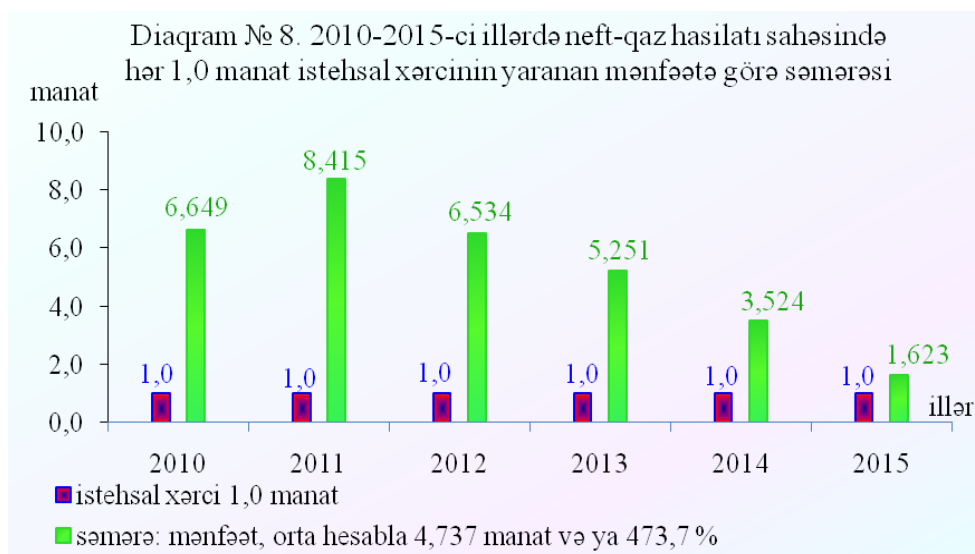
Göstərilənlərlə yanaşı, 2010-2015-ci illərdə **neft-qaz hasilatı** sahəsində faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmnin, $y = (-1,2528t + 26,052)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-1,253) mlrd.manat azalmasına baxmayaraq, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclər, $y = (0,5957t + 1,692)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,596 mlrd.manat artmışdır. Nəticədə, sahədə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəət, $y = (-1,8485t + 24,360)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-1,849) mlrd.manat azalmışdır (qrafik № 2). Belə ki, 2011-ci ildə sahədə faktiki qiymətlərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəət 2010-cu ilə nisbətən 32,6% artaraq 17,558 mlrd.manatadan 23,288 mlrd.manatadək artmışdır. Lakin, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən (-8,9)% azalaraq 21,226 mlrd. manat, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən (-6,4)% azalaraq 19,873 mlrd.manat, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-17,8)% azalaraq 16,340 mlrd.manat, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-44,6)% azalaraq 9,058 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir (qrafik № 2).

✚ 2010-2015-ci illərdə neft-qaz hasilatı sahəsində mənfəətin hər il orta hesabla (-1,849) mlrd.manat azalmasının (-1,253) mlrd. manatı və ya 67,8%-i məhsul istehsalı həcmnin azalması, (-0,596) mlrd.manatı və ya 32,2%-i isə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin artması hesabına baş vermişdir.

Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi çox yüksək olmuşdur. Müəyyən edilmişdir ki, 2010-cu ildə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 6,649 manat və ya 664,9% səviyyəsində olmuşdur. 2011-ci ildə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 2010-cu ilə nisbətən 26,6% artaraq 8,415 manat və ya 841,5% səviyyəsinə yüksəlsə də, sonrakı 2012-2015-ci illərdə məhsul istehsalı həcmnin hər il azalması və istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin hər il artması səbəbindən, hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi hər il azalmışdır (diaqram № 8).

Hesablamalar göstərmişdir ki, *neft-qaz hasilatı* sahəsində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən (-22,4)% azalaraq 6,534 manat və ya 653,4% səviyyəsinə, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən (-19,6)% azalaraq 5,251 manat və ya 525,1% səviyyəsinə, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-32,9)% azalaraq 3,524 manat və ya 352,4% səviyyəsinə, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-53,9)% azalaraq 1,623 manat və ya 162,3% səviyyəsinə enmişdir. Nəticədə,

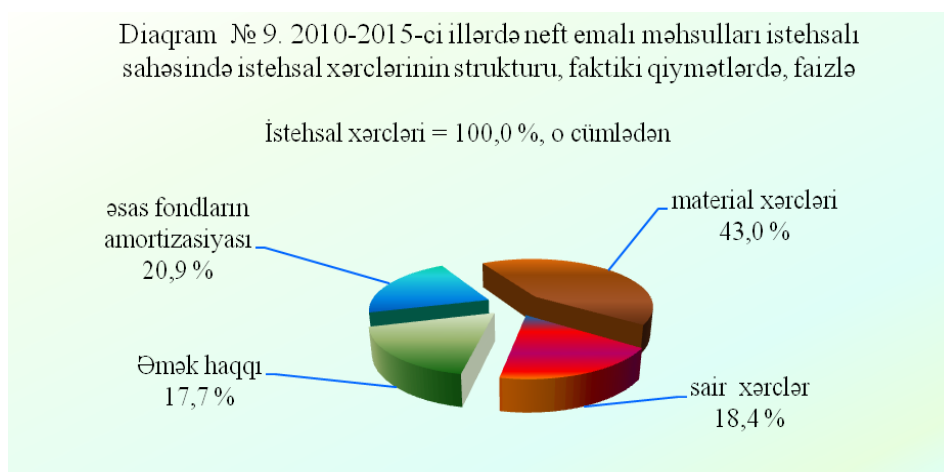
2010-2015-ci illər dövründə sahədə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi, hər il orta hesabla (-1,174) manat azalmışdır.

✚ *Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi orta hesabla 4,737 manat və ya 473,7 % səviyyəsində olmuşdur.*

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin strukturu

$$X = 0,430M + 0,209A_F + 0,177\Theta_H + 0,184X_S$$

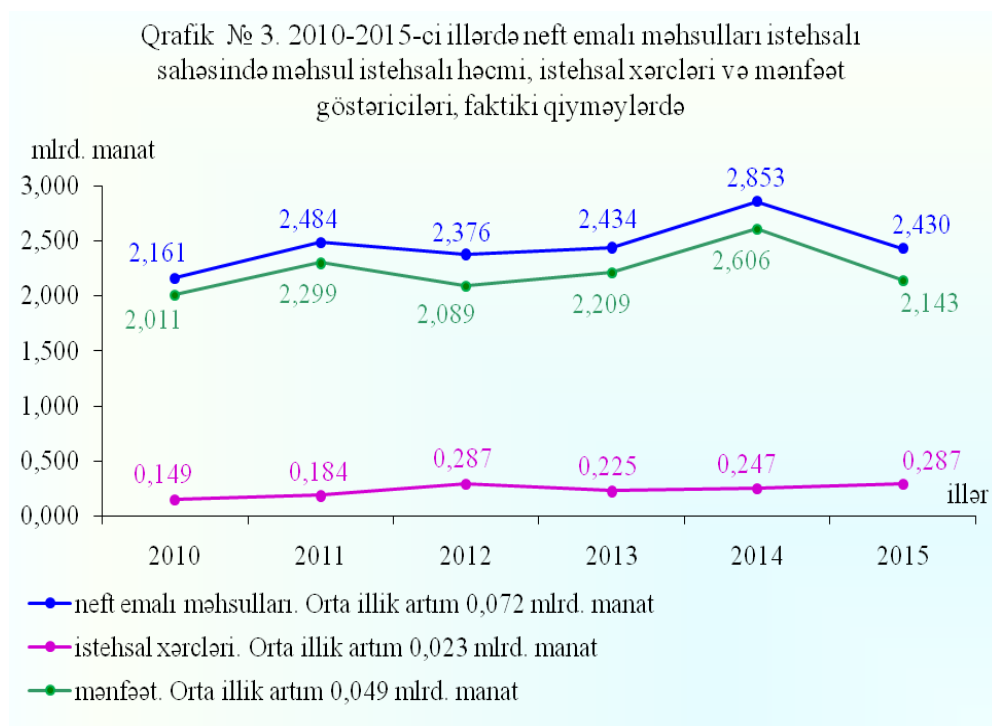
xətti struktur eyniliyinə uyğun olmuşdur. Eynilik göstərir ki, *neft emalı məhsulları istehsalı* sahəsində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş material xərcləri bütün xərclərin 43,0%-ni, əsas istehsal fondların istehlakı (amortizasiyası) 20,9%-ni, işçilərə ödənilmiş əmək haqqı xərcləri 17,7%-ni, sair xərclər isə bütün xərclərin 18,4%-ni təşkil etmişdir (diaqram № 9).

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2010-2015-ci illərdə məhsul istehsalı həcmnin və istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin hər il qeyri-proporsional dəyişməsi səbəbindən, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəətin illik artımları dəyişkən olmuşdur (qrafik № 3).

Belə ki, 2011-ci ildə sahədə faktiki qiymətlərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəət 2010-cu ilə nisbətən 14,3% artaraq 2,011 mlrd.manatdan 2,299 mlrd.manatadək yüksəlsə də, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən (-9,1)% azalaraq 2,089 mlrd.manat səviyyəsinə enmiş, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən 5,7% artaraq 2,209 mlrd.manat, 2014-cü ildə isə 2013-cü ilə nisbətən 18,0% artaraq 2,606 mlrd.manat səviyyəsinə yüksəlmişdir. Lakin 2015-ci ildə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəət 2014-cü ilə nisbətən (-17,8)% azalaraq 2,243 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir.

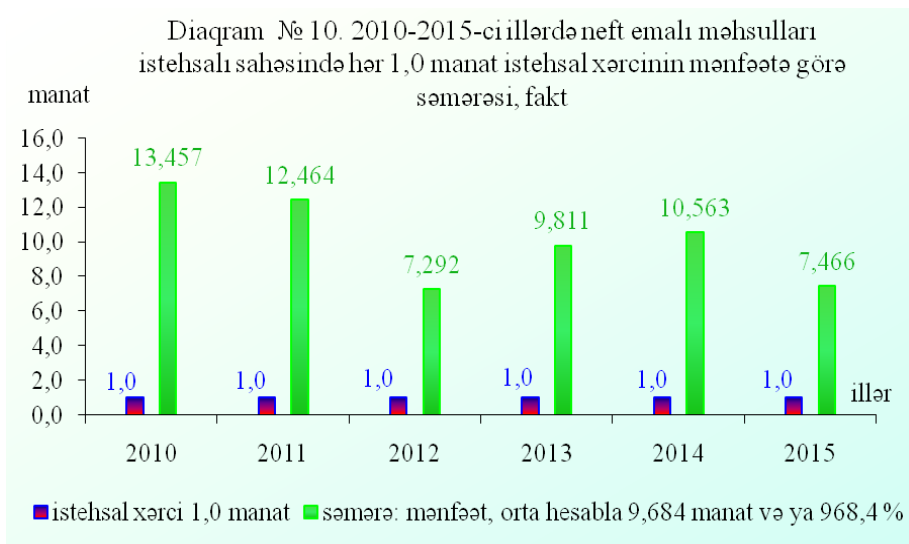
Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2010-2015-ci illər ərzində faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmnin, $y = (0,0718t + 2,205)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,072 mlrd.manat artması ilə yanaşı, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclər, $y = (0,0232t + 0,1486)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,023 mlrd.manat artmışdır. Nəticədə, sahədə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəət hər il orta hesabla cəmi 0,049 mlrd.manat artmışdır (qrafik № 3).

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi çox yüksək olmaqla yanaşı, səmərəlilik səviyyələri hər il dəyişkən olmuşlar (diaqram № 10).

Belə ki, 2010-cu ildə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 13,457 manat və ya 1345,7% səviyyəsində olmuşdur. Lakin, 2011-ci ildə hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 2010-cu ilə nisbətən (-7,4)% azalaraq 12,464 manat və ya 1246,4% səviyyəsinə, 2012-ci ildə

isə 2011-ci ilə nisbətən (-41,5)% azalaraq 7,292 manat və ya 729,2% səviyyəsinə enmişdir (diaqram № 10).

2013-cü ildə isə hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 2012-ci ilə nisbətən 34,5% artaraq 9,811 manat və ya 981,1% səviyyəsinə, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən 7,7% artaraq 10,563 manat və ya 1056,3% səviyyəsinə yüksəlmişdir. 2015-ci ildə isə sahədə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 2014-cü ilə nisbətən təkrar olaraq (-29,3)% azalmış və 7,466 manat və ya 746,6% səviyyəsinə enmişdir.

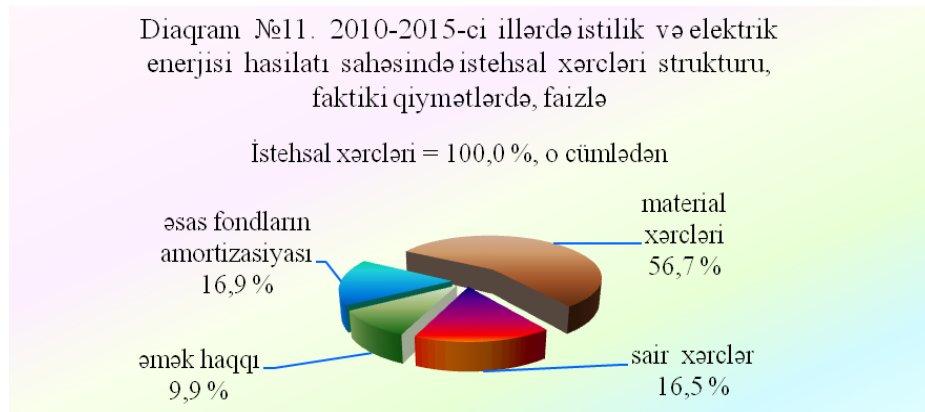
2010-2015-ci illərdə *neft emalı məhsulları istehsalı* sahəsində:

- istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi hər il orta hesabla (-0,947) manat azalmışdır.
- istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi orta hesabla 9,684 manat və ya 968,4% səviyyəsində olmuşdur.

Istilik və elektrik hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin struktur eyniliyi

$$X = 0,567M + 0,16,9A_F + 0,099\Theta_H + 0,165X_S$$

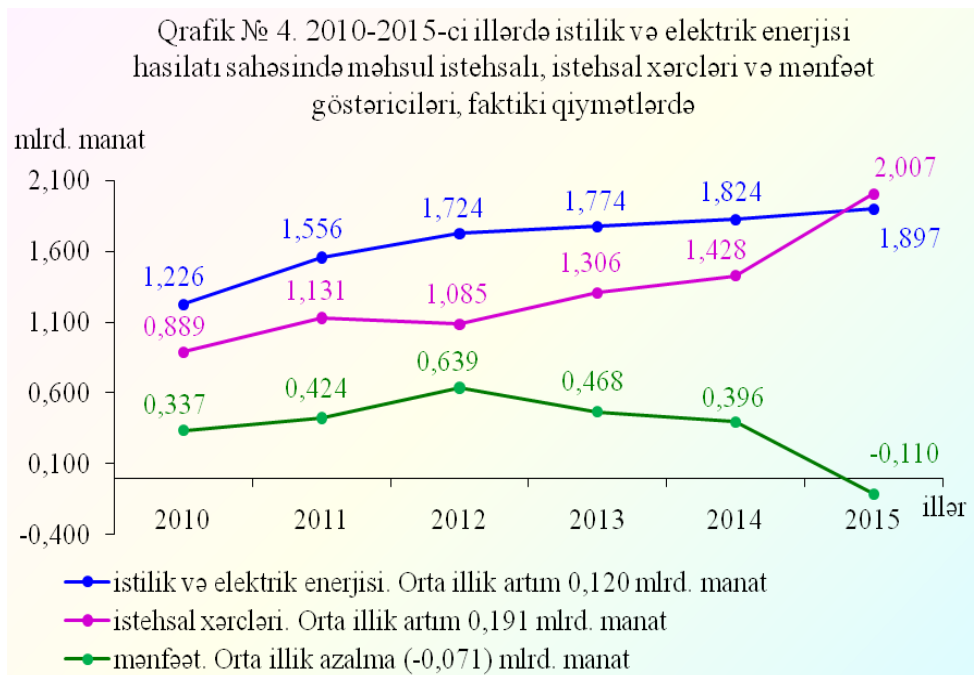
xətti eyniliyinə uyğun olmuşdur. Struktur eyniliyi onu ifadə edir ki, istilik və elektrik hasilatı sahəsində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş material xərcləri bütün xərclərin 56,7%-ni, əsas istehsal fondların istehlakı (amortizasiyası) 16,9%-ni, işçilərə ödənilmiş əmək haqqları 9,9 %-ni, sair xərclər isə bütün xərclərin 16,5 %-ni təşkil etmişdir (diaqram № 11).

Müəyyən edilmişdir ki, ***istilik və elektrik enerjisi hasilatı*** sahəsində 2010-2015-ci illərdə faktiki qiymətlərdə məhsul istehsalı həcmi, $y = (0,1204t + 1,2455)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,120 mlrd.manat artmışdır. Həmçinin, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclər, $y = (0,1914t + 0,6377)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,191 mlrd.manat artmışdır (qrafik № 4).

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində məhsul istehsalı həcmnin və istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş xərclərin qeyri-proporsional artımları səbəbindən, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəət artımları dəyişkən xüsusiyyətli olmuşlar (qrafik № 4). Belə ki, 2011-ci ildə sahədə faktiki qiymətlərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində yaranan mənfəət 2010-cu ilə nisbətən 56,3% artaraq 0,337 mlrd.manatdan 0,424 mlrd.manatadək, 2012-ci

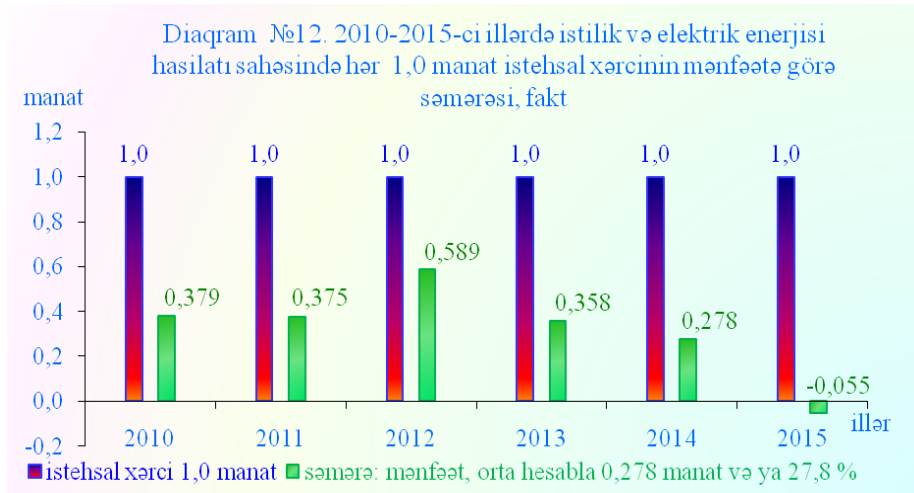
ildə isə 2011-ci ilə nisbətən 50,7% artaraq 0,639 mlrd.manatadək yüksəlsə də, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən (-26,8)% azalaraq 0,468 mlrd. manat, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-15,2)% azalaraq 0,396 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir. 2015-ci ildə isə məhsul istehsalına sərf edilən xərclərin kəskin artması nəticəsində sahədə (-0,110) mlrd.manat zərər yaranmışdır (qrafik № 4).

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi səviyyəsi, neft-qaz hasilatı və neft emalı məhsulları istehsalı sahələri ilə müqayisədə aşağı səmərəli olmaqla yanaşı, hər il dəyişkən olmuşdur (diaqram № 12).

Belə ki, 2010-cu ildə sahədə məhsul istehsalına sərf edilmiş hər 1,0 manat istehsal xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi 0,379 manat və ya 37,9%, 2011-ci ildə 0,375 manat və ya 37,5%, 2012-ci ildə 0,589 manat və ya 58,9%, 2013-cü ildə 0,358 manat və ya 35,8%, 2014-cü ildə 0,278 manat və ya 27,8% səviyyələrində olmuşlar. Lakin, 2015-ci ildə istehsal xərclərinin kəskin artması səbəbindən, hər 1,0

manat istehsal xərcinə görə yaranan zərər (-0,055) manat təşkil etmişdir.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə:

- ✚ istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi, orta hesabla 0,275 manat və ya 27,5 % səviyyəsində olmuşdur (diagram № 12).
- ✚ istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin yaranan mənfəətə görə səmərəsi, energetika kompleksində yaranmış səmərə səviyyəsindən 14,0 dəfə, o cümlədən neft-qaz hasilatı sahəsində yaranmış səmərə səviyyəsindən 17,2 dəfə, neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində yaranmış səmərə səviyyəsindən isə 35,3 dəfə az olmuşdur.

4. Əsas istehsal fondları

Energetika kompleksinin iqtisadi inkişafı, ilk növbədə əsas istehsal fondlarının miqyası və miqyasının genişlənməsi ilə bağlı dəyişmələrdən asılıdır.

Cədvəl № 4. Ölkə iqtisadiyyatında 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondların “energetika sektoru – qeyri-energetika sektoru” strukturunda orta illik balans dəyərləri, mlrd. manatla*

illər	ölkə iqtisadiyyatı					
	cəmi	energetika sektoru, cəmi	o cümlədən sahələr üzrə			qeyri-energetika sektoru, cəmi
			neft-qaz hasilatı	neft emalı məhsulları	istiləik və elektrik enerjisi hasilatı	
	F	F _E	F _{NQ}	F _{EM}	F _{EL}	F _{QE}
1	2	3	4	5	6	7
2010	64,048	30,707	26,195	0,606	3,907	33,341
2011	70,423	33,585	28,537	0,676	4,372	36,838
2012	79,224	37,991	31,682	0,758	5,552	41,233
2013	89,857	43,154	35,625	0,809	6,720	46,703
2014	103,065	49,565	40,875	0,835	7,855	53,500
2015	115,496	57,072	47,614	0,864	8,595	58,424

* Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın sənayesi 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh.70-71 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatında 2016-cı ilin əvvəlinə orta illik balans dəyərində mövcud olmuş 115,496 mlrd.manat əsas istehsal fondların 57,072 mlrd.manatı və ya 49,4%-i **energetika sektorunda**, o cümlədən 47,614 mlrd.manatı və ya 42,6%-i neft-qaz hasilatı sahəsində, 0,864 mlrd.manatı və ya 0,7%-i neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, 8,595 mlrd.manatı və ya 7,4%-i istilik və enerji hasilatı sahəsində yerləşmişdir.

Qeyri-energetika sektorunda isə 2016-cı ilin əvvəlinə orta illik balans dəyərində qiymətləndirilmiş 58,424 mlrd.manat əsas istehsal

fondları, ölkə iqtisadiyyatında mövcud olmuş əsas istehsal fondların 50,6 %-i təşkil etmişdir (cədvəl № 4).

Ölkə iqtisadiyyatında 2015-ci ildə orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondları 2010-cu ilə nisbətən 1,803 dəfə artaraq 64,048 mlrd. manatdan 115,496 mlrd.manatadək yüksəlmişdir (cədvəl № 4). Hesablamalar göstərir ki, 2010-2015-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondları, $y = (10,451t + 50,439)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 10,451 mlrd.manat artmışdır.

Energetika sektorunda 2016-cı ilin əvvəlinə orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların sahələr üzrə strukturu

$$1,000 F_E = 0,834 F_{NQ} + 0,015 F_{EM} + 0,151 F_{EL}$$

xətti struktur eyniliyinə uyğun olmuşdur. Eynilik göstərir ki, 2016-cı ilin əvvəlinə sektorda, orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların 83,4%-i neft-qaz hasilatı sahəsində, 1,5%-i neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, 15,1%-i isə istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində yerləşmişdir (cədvəl № 4).

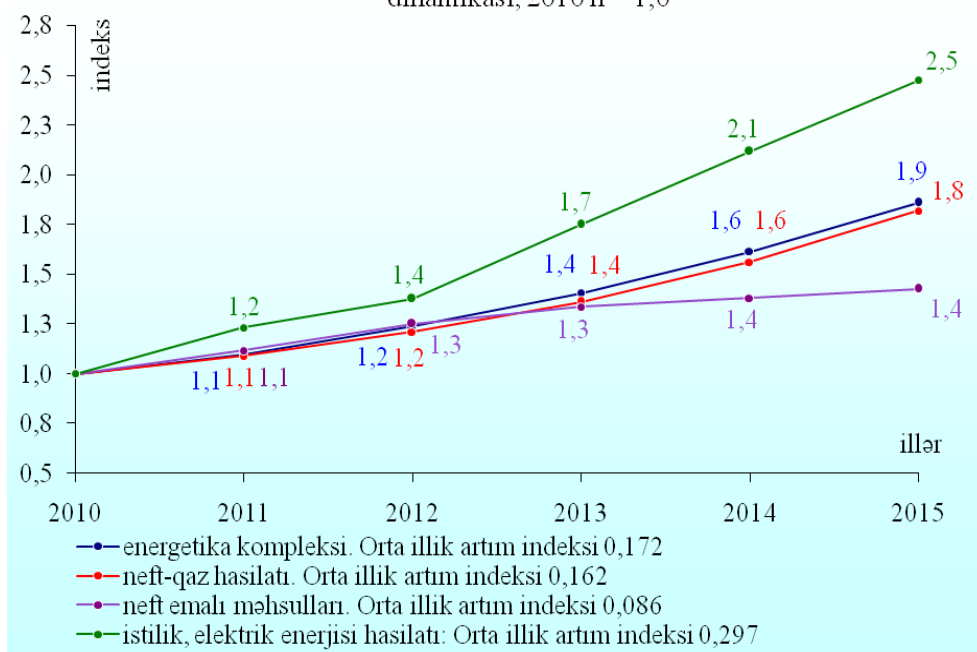
Energetika sektorunda orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondları 2010-cu ildə 30,707 mlrd. manatdan 1,859 dəfə artaraq 2015-ci ildə 57,072 mlrd. manat səviyyəsinə yüksəlmişdir. 2010-2015-ci illər ərzində sektorda orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondları, $y = (5,2837t + 23,520)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 5,284 mlrd.manat və ya 17,2% artmışdır (qrafik № 5).

Neft-qaz hasilatı sahəsində orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondları 2010-cu ildə 26,195 mlrd.manatdan 1,818 dəfə artaraq 2015-ci ildə 51,269 mlrd.manat səviyyəsinə yüksəlmişdir. 2010-2015-ci illərdə sahədə orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondları, $y = (4,2301t + 20,283)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 4,230 mlrd.manat və ya 16,2% artmışdır (qrafik № 5).

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondları 2010-cu ildə 0,578 mlrd.manatdan 1,427 dəfə artaraq 2015-ci ildə 0,864 mlrd.manat səviyyəsinə

yüksəlmişdir (cədvəl № 4). 2010-2015-ci illər ərzində sahədə orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondları, $y = (0,052t + 0,5759)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,052 mlrd.manat və ya 8,6% artmışdır (qrafik № 5).

Qrafik 5. 2010-2015-ci illərdə energetika kompleksi və kompleksin sahələrində orta illik balans dəyərində əsas istehsalat fondlarının dinamikası, 2010 il = 1,0

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondları 2010-cu ildə 3,907 mlrd.manatdan 2,475 dəfə artaraq, 2015-ci ildə 8,595 mlrd.manat səviyyəsinə yüksəlmişdir. Hesablamalar göstərir ki, 2010-2015-ci illər ərzində sahədə orta illik balans dəyərində əsas istehsalat fondları, $y = (1,001t + 2,6612)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 1,001 mlrd.manat və ya 29,7% artmışdır (qrafik № 5).

Əsas istehsal fondların 1,0 % artımının qiymətləri

Energetika kompleksinin sahələrində, 2010-2015-ci illərdə orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların orta illik 1,0% artımlarının qiymətləri müxtəlif olmuşdur.

Belə ki, **istilik və elektrik enerjisi hasilatı** sahəsində 2010-2015-ci illərdə, orta illik balans dəyərində:

- ✚ əsas istehsal fondların orta illik artımı 29,7% təşkil etmişdir (qrafik 5).
- ✚ əsas istehsal fondların 1,0% artımı 33,7 mln.manata bərabər olmuşdur.

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2010-2015-ci illərdə, orta illik balans dəyərində:

- ✚ əsas istehsal fondların orta illik artımı 8,6% təşkil etmişdir (qrafik 5).
- ✚ əsas istehsal fondların 1,0% artımı 6,1 mln.manata bərabər olmuşdur.

Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə orta illik balans dəyərində:

- ✚ əsas istehsal fondların orta illik artımı 16,2% səviyyəsində olmuşdur(qrafik 5).
- ✚ əsas istehsal fondların 1,0% artımı 261,1 mln. manata bərabər olmuşdur.

Beləliklə, 2010-2015-ci illərdə energetika kompleksinin **Neft-qaz hasilatı** sahəsində:

- ✚ əsas istehsal fondların 1,0% artımının qiyməti, istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində əsas istehsal fondların 1,0% artımı qiymətindən 7,7 dəfə, neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində əsas istehsal fondların 1,0% artımı qiymətindən isə 43,2 dəfə çox olmuşdur.

Energetika kompleksində 2010-2015-ci illər ərzində orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların orta illik artımı 17,2% səviyyəsində olmuşdur. Kompleksdə əsas istehsal fondların orta illik balans dəyərinin 1,0% artımı 307,0 mln.manata bərabər olmuşdur. Həmçinin, bu illər ərzində **ölkə iqtisadiyyatında** əsas istehsal fondların orta illik balans dəyərlərinin orta illik 1,0% artımının qiyməti 640,0 mln. manata bərabər olmuşdur.

 Energetika kompleksində 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondların orta illik balans dəyərlərinin 1,0% artımının qiyməti, ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondların orta illik balans dəyərlərinin 1,0% artımının qiyməti səviyyəsindən 2,086 dəfə aşağı olmuşdur.

Əsas istehsal fondların artımının məhsul istehsalı artımına təsiri

Energetika kompleksində 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondların orta illik balans dəyərinin artması, kompleks üzrə məhsul istehsal həcmnin artmasına müsbət təsir göstərməmişdir. Belə ki, energetika kompleksində 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondların orta illik balans dəyərinin, hər il orta hesabla 5,284 mlrd.manat artmasına baxmayaraq, kompleksdə məhsul istehsalı həcmi hər il orta hesabla (-1,061) mlrd.manat azalmışdır. Nəticədə, əsas istehsal fondlarının məhsul istehsalı üzrə istismarının səmərəliyi, $y = (-0,0977t + 0.994)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-0,098) manat azalmışdır.

✚ *Energetika kompleksində 2010-2015-ci illər dövründə, cari ildə istehsal prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmi, əvvəlki ildə istehsal prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmindən (-0,098) manat az olmuşdur.*

Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarının orta illik balans dəyərinin artması, məhsul istehsal həcmnin artmasına müsbət təsir göstərməmişdir. Belə ki, sahədə əsas istehsal fondların orta illik balans dəyərinin hər il orta hesabla 4,230 mlrd manat artmasına baxmayaraq, məhsul istehsalı həcmi hər il orta hesabla (-1,253) mlrd.manat azalmışdır. Nəticədə, əsas istehsal fondların məhsul istehsalı üzrə istismarının səmərəliyi, $y = (-0,0646t + 0,915)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-0,065) manat azalmışdır.

✚ *Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illər dövründə, cari ildə istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmi, əvvəlki ildə istehsal prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmindən (-0,065) manat az olmuşdur.*

Həmçinin, **neft emalı məhsulları istehsalı** sahəsində 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarının orta illik balans dəyərinin artması, məhsul istehsal həcmnin artmasına müsbət təsir göstərməmişdir. Belə ki, sahədə əsas istehsal fondların orta illik balans dəyəri hər il orta hesabla 52,0 mln.manat, məhsul istehsalı həcmi isə hər il orta hesabla 71,8 mln.manat artmışdır. Lakin, sahədə əsas istehsal fondların məhsul istehsalı üzrə istismarının səmərəliyi, $y = (-0,1336t + 3,7365)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-0,134) manat azalmışdır.

✚ *Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2010-2015-ci illərdə istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmi, əvvəlki ildə istehsal prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmindən (-0,134) manat az olmuşdur.*

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində də 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarının orta illik balans dəyərinin artması, məhsul istehsal həcmi artmasına müsbət təsir göstərməmişdir. Belə ki, sahədə 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondların orta illik balans dəyəri 1,002 mlrd.manat, məhsul istehsalı həcmi isə hər il orta hesabla 120,4 mln.manat, artmışdır. Göstərilənlərə baxmayaraq, bu illərdə əsas istehsal fondların məhsul istehsalı üzrə istismarının səmərəliyi hər il orta hesabla, $y = (-0,0252t + 0,3711)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, (-0,025) manat azalmışdır.

✚ *İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illər ərzində istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmi, əvvəlki ildə istehsal prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmindən (-0,025) manat az olmuşdur.*

Energetika kompleksi və onun sahələrində 2010-2015-ci illər ərzində:

✚ *əsas istehsal fondlarının məhsul istehsalı həcminə görə səmərəliyi səviyyəsinin aşağı düşməsinin səbəbi, məhsul istehsalı həcmələrinin artımı indeksinin əsas istehsal fondlarının orta illik banas dəyərlərinin artım indeksindən aşağı səviyyədə olması ilə bağlı olmuşdur.*

5. Əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar

Ölkə iqtisadiyyatı və onun sahələrinin istehsal güclərinin artırılması, əsas istehsal fondlarına (əsas kapitala) yönəldilən investisiya (kapital) qoyuluşları vasitəsilə həyata keçirilir.

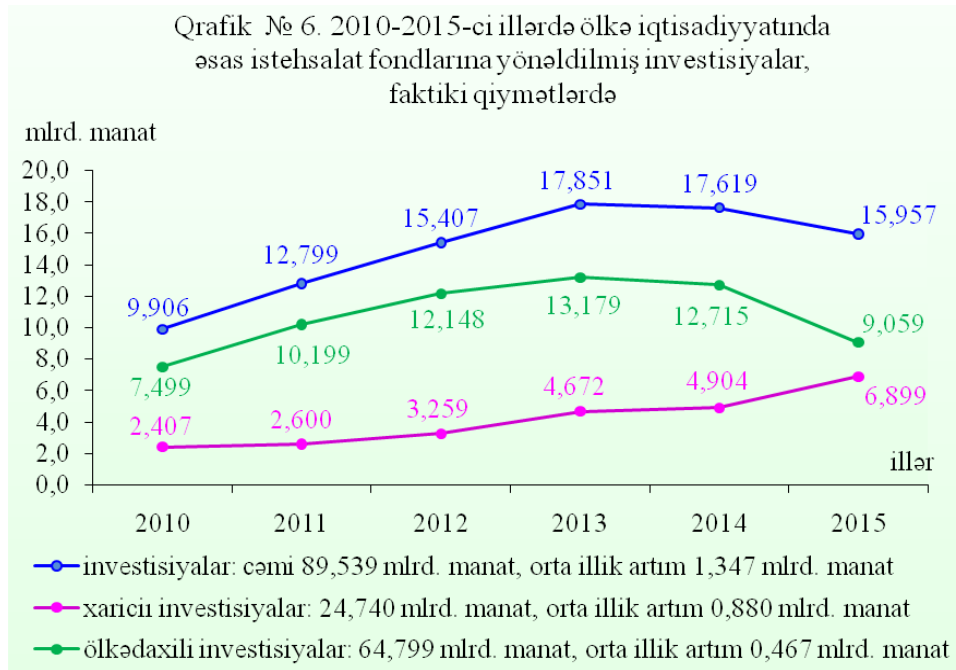
Cədvəl № 6. 2010-2015-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar, mlrd. manatla*

illər	investisiyalar, cəmi	xarici investisiyalar	ölkədaxili investisiyalar
1	2	3	4
2010	9,906	2,407	7,499
2011	12,799	2,600	10,199
2012	15,407	3,259	12,148
2013	17,851	4,672	13,179
2014	17,619	4,904	12,715
2015	15,957	6,899	9,059
Cəmi	89,539	24,740	64,799

*Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanda Tikinti 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh. 138 məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatında 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiya (kapital qotuluşları) həcmi dəyişən xarakterli olmuşlar. Belə ki, 2011-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar 2010-cu ilə nisbətən 29,2% artaraq 9,906 mlrd.manatdan 12,799 mlrd. manatadək, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən 20,4% artaraq 15,407 mlrd.manatadək, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən 15,9% artaraq 17,851 mlrd.manatadək yüksəlmişdir. Lakin, 2014-ci ildə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyalar 2013-cü ilə nisbətən (-1,3)% azalaraq 17,619 mlrd.manatadək, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-9,4)% azalaraq 15,957 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir. Bu illərdə ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyalar, $y = (1,3474t + 10,207)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 1,347 mlrd.manat artmışdır (qrafik № 6).

2010-2015-ci illər ərzində *ölkə iqtisadiyyatı* sahələrinin inkişafının təmin olunması məqsədilə, əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş 89,539 mlrd.manat investisiyaların 64,799 mlrd.manatını və ya 72,4%-ni ölkədaxili investisiyalar təşkil etmişdir. İnvestisiyaların qalan 24,740 mlrd.manatını və ya 27,6%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir.

2010-2013-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş ölkədaxili investisiyalar hər il artısalarda, 2014-2015-ci illərdə ölkədaxili investisiyaların artımları hər il azalmışdır. Belə ki, 2011-ci ildə ölkədaxili investisiyaların artımı 2010-cu ilə nisbətən 36,0%, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən 19,1%, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən 8,5% səviyyəsində olsa da, 2014-cü ildə ölkədaxili investisiyalar 2013-cü ilə nisbətən (-3,5)%, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-28,8) % azalmışdır.

2010-2015-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş ölkədaxili investisiyaların orta illik azalması, $y = (-15,215t + 51,909)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, (-15,2)% təşkil etmişdir .

Göstərilənlərlə yanaşı 2010-2015-ci illərdə **ölkə iqtisadiyyatında** əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar davamlı artım xarakterli olmaqla 2,9 dəfə artmışlar. Belə ki, 2011-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar 2010-cu ilə nisbətən 8,0% artaraq 2,407 mlrd.manatdan 2,600 mlrd.manatadək, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən 25,3% artaraq 3,259 mlrd.manatadək, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən 43,4% artaraq 4,672 mlrd.manatadək, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən 5,0% artaraq 4,904 mlrd.manatadək, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən 40,7% artaraq 6,899 mlrd.manatadək yüksəlmişdir.

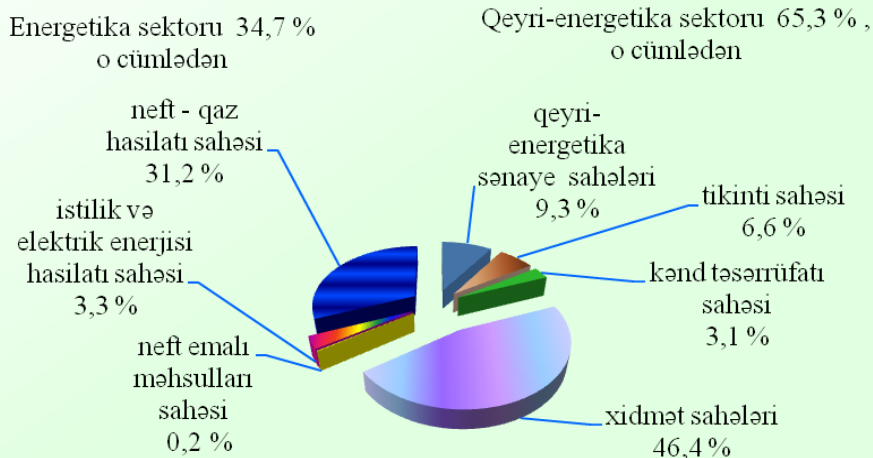
🚧 *Ölkə iqtisadiyyatında 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalara 2,9 dəfə artmasının səbəbi, ölkə iqtisadiyyatı sahələrində binalara və qurğulara tətbiq edilən amortizasiya normasının yüksək – 7,0 % səviyyəsində, həmçinin əsas istehsal fondların aktiv işlək hissələrinə – texnika və texnoloji avadanlıqlara tətbiq edilən amortizasiya normalarının isə həddindən artıq yüksək – 25,0 % səviyyəsində tətbiq olunması ilə bağlı olmuşdur.*

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatında 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş 89,539 mlrd.manat investisiyaların 34,7%-i **energetika kompleksinə**, o cümlədən 31,2%-i **neft-qaz hasilatı** sahəsinə, 0,2%-i **neft emalı məhsulları istehsalı** sahəsinə, 3,3%-i isə **istilik və elektrik enerjisi hasilatı** sahəsinə yönəldilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların qalan 65,3%-i isə **qeyri-energetika sektoru** sahələrinə, o cümlədən 9,3%-i qeyri-energetika sənaye sahələrinə, 3,1%-i kənd təsərrüfatı sahəsinə, 6,6%-i tikinti sahəsinə, 46,4%-i isə xidmət sferası sahələrinə yönəldilmişdir (diaqram № 13).

Diagram № 13. 2010-2015-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatında əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların "energetika sektoru - qeyri-energetika sektoru" strukturu

İnvestisiyalar, cəmi 100,0 % , o cümlədən

Energetika kompleksində 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar 2010-cu ildə 3,381 mlrd.manatdan 2,2 dəfə artaraq 7,425 mlrd.manatadək artmışdır. Bu illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar, $y = (0,8289t + 2,2708)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,829 mlrd.manat artmışdır (cədvəl № 7).

2010-2015-ci illər ərzində kompleksdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş 31,032 mlrd.manat investisiyaların 27,893 mlrd.manatı və ya 89,9%-i neft-qaz hasilatı sahəsinə, 0,181 mlrd.manatı və ya 0,6%-i neft emalı məhsulları istehsalı sahəsinə, qalan 2,958 mlrd.manatı və ya 9,5%-i isə istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsinə yönəldilmişdir (cədvəl № 7). Bu illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş 31,032 mlrd.manat investisiyaların 20,316 mlrd.manatını və ya 65,5%-i xarici investisiyalar, 10,716 mlrd.manatını və ya 34,5% isə daxili investisiyalar təşkil etmişdir (cədvəl № 7).

Energetika kompleksində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş **xarici investisiyalar** 2010-cu ildə 1,904 mlrd. manatdan 1,9 dəfə artaraq 2015-ci ildə 5,531 mlrd. manatadək artmışdır. Həmçinin, əsas

istehsal fondlarına yönəldilmiş *ölkədaxili investisiyalar* isə 2010-2015-ci illər dövründə 28,2% artaraq, 2010-cu ildə 1,477 mlrd. manatdan 2015-ci ildə 1,894 mlrd.manat səviyyəsinə yüksəlmişdir (cədvəl №7).

Cədvəl №7. Energetika kompleksində 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar, mlrd.manatla

illər	energetika kompleksi							
	cəmi	ölkə daxili	o cümlədən, sahələr üzrə					
			neft-qaz hasilatı		neft emalı məhsulları		istilik və elektrik enerjisi hasilatı	
			cəmi	ölkə daxili	cəmi	ölkə daxili	cəmi	ölkə daxili
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2010	3,381	1,477	2,933	1,052	0,025	0,025	0,423	0,400
2011	3,839	1,757	3,022	1,128	0,048	0,048	0,769	0,581
2012	4,420	1,836	3,822	1,329	0,033	0,033	0,566	0,475
2013	5,584	1,629	5,069	1,203	0,026	0,026	0,489	0,400
2014	6,383	2,123	5,926	1,742	0,033	0,033	0,424	0,348
2015	7,425	1,894	7,121	1,607	0,016	0,016	0,287	0,271
cəmi	31,032	10,716	27,893	8,061	0,181	0,181	2,958	2,474

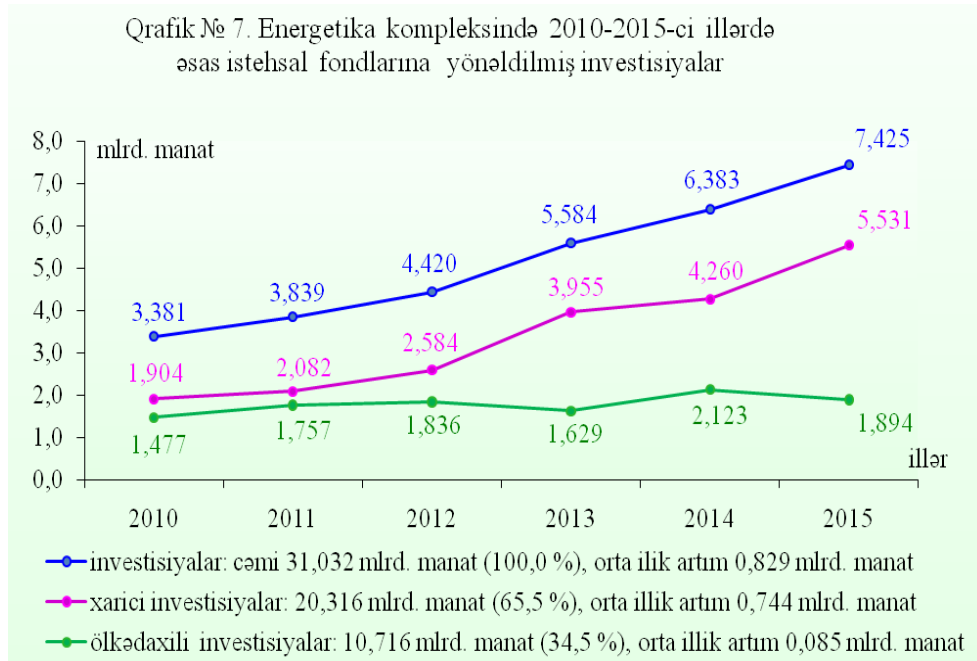
* Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın sənayesi 2016, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh. 66-68 məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

✚ *Energetika kompleksində 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar, ölkədaxili investisiyalardan 1,9 dəfə çox olmuşdur.*

2010-2015-ci illərdə kompleksdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar, $y = (0,7439t + 0,7823)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,744 mlrd.manat, ölkədaxili investisiyalar isə, $y = (0,085t + 1,4885)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla cəmi 0,085 mlrd. manat artmışdır.

Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar 2,4 dəfə artaraq, 2010-cu ildə 2,933 mlrd.manatdan 2015-ci ildə 7,121 mlrd.manat səviyyəsinə

yüksəlmişdir. Sahədə bu illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar, $y = (0,8828t + 1,5589)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,883 mlrd.manat artmışdır (qrafik № 8).

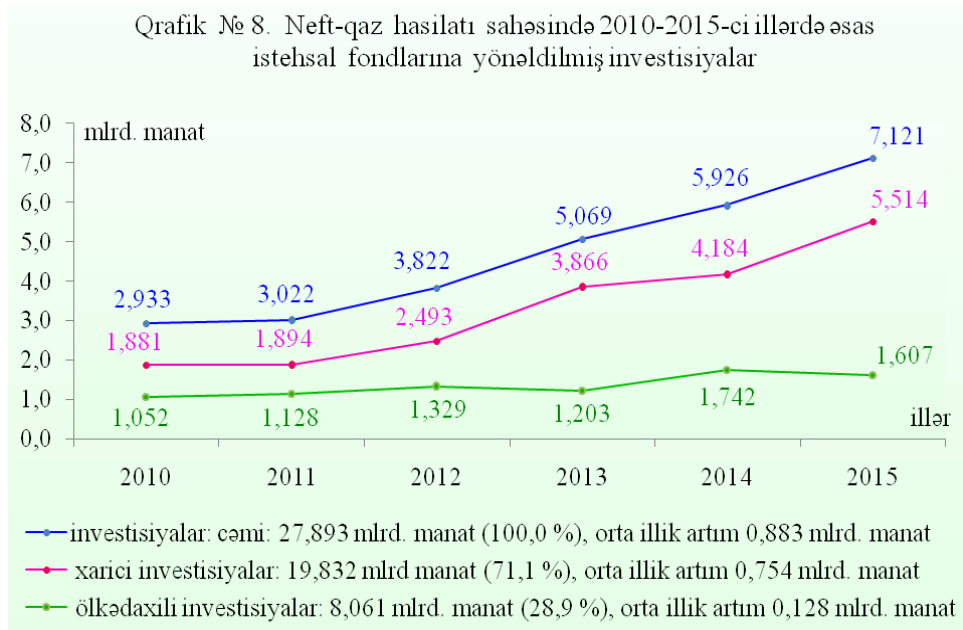

Göstərilənlərlə yanaşı, *neft-qaz hasilatı* sahəsində 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş 27,893 mlrd. manat investisiyaların 19,832 mlrd.manatı və ya 71,1%-i xarici investisiyalardan, qalan 8,061 mlrd.manatı və ya 28,9%-i isə ölkədaxili investisiyalardan ibarət olmuşdur (qrafik № 8).

Sahədə 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar, $y = (0,7545x + 0,6645)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla 0,755 mlrd.manat artmış və 2010-cu ildə 1,881 mlrd.manatdan 2,9 dəfə artaraq, 5,514 mlrd.manat səviyyəsinə yüksəlmişdir.

Göstərilənlərlə yanaşı, sahədə 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş ölkədaxili investisiyalar isə, $y = (0,1283t + 0,8944)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla

0,128 mlrd.manat artmış və 2010-cu ildə 1,052 mlrd. manatdan 52,8% artaraq 2015-ci ildə 1,607 mlrd.manat səviyyəsinə yüksəlmişdir.

✚ *Neft-qaz hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar, ölkədaxili investisiyalardan 2,5 dəfə çox olmuşdur.*

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar, hər il dəyişkən olmuşlar. Belə ki, 2011-ci ildə sahədə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar 2010-cu ilə nisbətən 1,9 dəfə artaraq 0,025 mlrd.manatdan 0,048 mlrd.manatadək artsa da, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən (-32,9)% azalaraq 0,033 mlrd.manatadək, 2013-cü ildə isə 2012-ci ilə nisbətən (-21,2)% azalaraq 0,026 mlrd. manatadək azalmışdır. Sahədə 2014-cü ildə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar 2013-cü ilə nisbətən 29,3% artaraq 0,033 mlrd.manatadək artsa da, 2015-ci ildə təkrarən 2014-cü ilə nisbətən (-50,8)% azalaraq 0,016 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir. 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar,

$y = (-0,0028x + 0,04)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-2,8) mln.manat azalmışdır (cədvəl № 7).

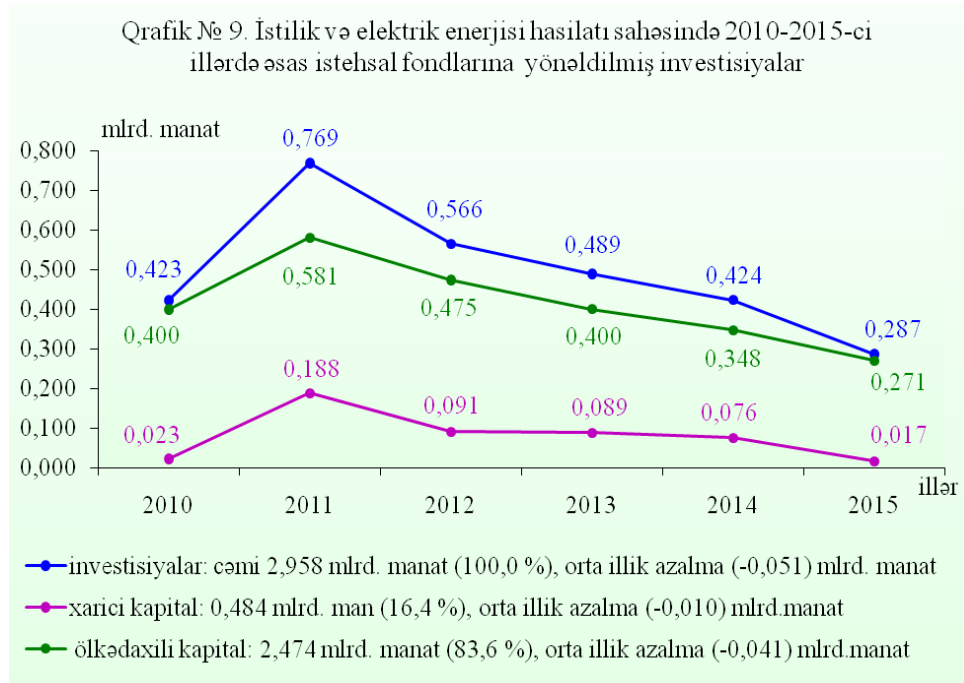
✚ *Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş 0,181 mlrd. manat investisiyaların hamısı ölkədaxili investisiyalardan ibarət olmuşdur.*

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş 2,958 mlrd.manat investisiyaların 0,484 mlrd.manatı və ya 16,4%-i xarici investisiyalardan, 2,474 mlrd.manatı və ya 83,6 %-i isə ölkədaxili investisiyalardan ibarət olmuşdur.

Sahədə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar hər il dəyişkən xarakterli olmuşlar. Belə ki, 2011-ci ildə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar 2010-cu ilə nisbətən 1,8 dəfə artaraq 0,423 mlrd.manatdan 0,769 mlrd.manatadək artsa da, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən (-26.4)% azalaraq 0,566 mlrd.manat, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən (-13,5)% azalaraq 0,489 mlrd.manat, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-13,4)% azalaraq 0,424 mlrd.manat, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən (-32,2)% azalaraq 0,287 mlrd.manat səviyyəsinə ebmişdir. 2010-2015-ci illərdə, əsas istehsal fondların artırılmasına yönəldilmiş investisiyalar, $y = (-0,0511t + 0,6718)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-5,1) mln. manat azalmışdır (qrafik № 9).

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar dəyişkən xarakterli olmuşlar. Belə ki, 2011-cu ildə sahəyə yönəldilmiş xarici investisiyaların həcmi 2010-cu ilə nisbətən 7,2 dəfə artaraq 23,0 mln. manatdan 188,2 mln.manatadək artsa da, 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən (-51,5)% azalaraq 91,2 mln.manat, 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən (-2,4)% azalaraq 89,0 mln.manat, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən (-14,8)% azalaraq 75,8 mln.manat, 2015-ci ildə isə 2014-cü

ilə nisbətən (-78,2)% azalaraq 16,5 mln.manat səviyyəsinə enmişdir. Sahədə 2010-2015-ci illər dövründə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar, $y = (-0,010t + 0,117)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-10,0) mln. manat azalmışdır.

Göstərilənlərlə yanaşı, 2010-2015-ci illərdə sahədə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş **ölkədaxili investisiyalar** dəyişən xarakterli olmuşlar. Belə ki, 2011-ci ildə sahəyə yönəldilmiş ölkədaxili investisiyalar 2010-cu ilə nisbətən 45,3% artaraq 0,400 mlrd.manatdan 0,581 mlrd.manatadək artsa da, 2012-2015-ci illər ərzində azalaraq 2015-ci ildə 0,271 mlrd.manat səviyyəsinə enmişdir. Bu dövrdə sahədə ölkədaxili investisiyalar, $y = (-0,0405t + 0,554)$ xətti tənliyinə uyğun olaraq, hər il orta hesabla (-40,5) mln.manat azalmışdır.

✚ *İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2010-2015-ci illər dövründə əsas istehsalat fondlarına yönəldilmiş ölkədaxili investisiyalar, xarici investisiyalardan 5,1 dəfə çox olmuşdur.*

6. Energetika kompleksinin iqtisadi inkişafı xüsusiyyətləri

Ölkə iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən iqtisadiyyat subyektlərinin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətlərində aldıkları gəlirlər aşağıdakı qaydada (mexanizmlə) bölünürlər.

Alınan gəlirlərdən, ilk növbədə, işçilərin əmək haqqları və dövlət tərəfindən məhsullara və istehsala təyin edilmiş vergi və rüsumlar ödənilir. Qalan gəlirlərlərdən: 1) istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin təkrar təşkili məqsədilə istehlak olunan material xərclərinin, göstərilən xidmətlərin və qeyri-maddi aktivlərin dəyərləri ödənilir; 2) mülkiyyətçilərə məxsus olan əsas istehsal fondlarının istehlakı dəyərləri – amortizasiyası məbləğləri, hökumət tərəfindən təyin edilmiş amortizasiya normaları ilə hesablanmış miqdarda mülkiyyətçilərə qaytarılır; 3) hökumət tərəfindən məhsullara və istehsala təyin edilmiş vergi və rüsumlar ödənilir.

İstehsal-təsərrüfat fəaliyyətində alınan gəlirlərdən yuxarıda göstərilən xərclər ödənildikdən sonra, gəlirlərin qalan hissəsi mülkiyyətçilərin mənfəəti hesab olunur. Yaranan mənfəətdən vergi ödənildikdən sonra qalan mənfəət, iqtisadiyyat subyektlərinin xalis mənfəəti hesab olunur. Gəlirlərin bölünməsinin sonrakı mərhələsində iqtisadiyyat subyektləri xalis mənfəətlərinin bir qismini istehsal-təsərrüfat fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi məqsədilə, investisiya olaraq, əsas istehsal fondların artırılması ilə yanaşı (mənfəətin kapitallaşması və ya yığılı), dövriyyə vəsaitlərinin artırılmasına yönəldirlər. Xalis mənfəətin qalan qismi isə mülkiyyətçilər tərəfindən fərdi istehlak xərclərinin ödənilməsinə yönəldilir.

İstehsal-təsərrüfat sistemlərinin iqtisadi inkişafı xüsusiyyətləri, əsas etibarilə məhsul istehsalı, mənfəət və əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiya qoyuluşları ilə əlaqəli olaraq açıqlanır (investisiyaların multiplikasiya və yaranmış mənfəətin akselerasiya effektləri).

İnvestisiya artımlarının məhsul istehsalı artımına təsiri

İnvestisiyaların multiplikativ μ effekti əmsalı – keçmiş dövrdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların 1,0 manat $\Delta \dot{I}$ artımı hesabına, cari dövrdə məhsul istehsalı həcmnin neçə manat ΔY artmasını göstərir, yəni, $\mu = \Delta Y_t / \Delta \dot{I}_{(t-1)}$.¹

Multiplikasiya effekti əmsalının $0 < \mu < 1,0$ intervalında qiymətləri, cari dövrdə məhsul istehsalının artımının, keçmiş dövrdə investisiya artımı hesabına yaranmasını ifadə edirlər. Multiplikasiya effekti əmsalının $\mu \leq 0$ qiymətlərində isə hesab olunur ki, keçmiş dövrdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların $\Delta \dot{I}$ dəyişməsi, cari dövrdə məhsul istehsalı həcmnin ΔY artımına müsbət təsir göstərməmişdir.

İstehsal-təsərrüfat sistemlərində məhsul istehsalı həcmnin artımının investisiyaların artımlarından asılılığı $\Delta Y_t = \mu \Delta \dot{I}_{(t-1)}$ düsturu ilə qiymətləndirilir. Müəyyən dövrdə məhsul istehsalı həcmnin ΔY_t artımlarının investisiyaların $\Delta \dot{I}_{(t-1)}$ artımlarından asılılığı

$$\Delta Y_t = \mu_0 + \mu_1 \Delta \dot{I}_{(t-1)}$$

xətti reqressiay tənliyi formasında araşdırılır. Asılılıqda: μ_1 multiplikativ effekti əmsalı – məhsul istehsalı həcmnin ΔY_t artımının investisiyaların həcmnin $\Delta \dot{I}_{(t-1)}$ artımı hesabına, μ_0 əmsalı isə məhsul istehsalı həcmnin ΔY_t artımının digər amillər hesabına yaranmasını göstərir.

Energetika kompleksi sahələrində 2010-2015-cü illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların hər 1,0 manat artımının, məhsulların istehsalı həcmələrinin artımına multiplikativ təsiri müxtəlif olmuşdur.

Energetika sektorunun *neft-qaz hasilatı* sahəsində 2009-2014-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş hər 1,0 manat investisiya

¹ БСЭ. Третье изд. Т.8. Москва, изд. «Советская Энциклопедия», 1972, сәh.719-720;

artımının, 2010-2015-ci illərdə məhsul istehsalı həcmının artımına multiplikativ təsiri əmsalı,

$$\Delta Y_{NQ_t} = 0,940 - 2,252 \Delta I_{NQ(t-1)}$$

xətti reqressiya tənliyinə uyğun olaraq, $\mu_1 = (-2,252)$ səviyyəsində olmuşdur.

✚ *Sahədə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların hər 1,0 manat artımı, məhsul istehsalı həcmının artımına müsbət təsir göstərməmişdir.*

Cədvəl № 8. 2008-2015-ci illərdə energetika kompleksində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar və məhsul istehsalı göstəriciləri, faktiki qiymətlərdə, mlrd.manatla*

illər	investisiyalar				məhsul istehsalı			
	cəmi	sahələr üzrə			cəmi	sahələr üzrə		
		neft-qaz hasilatı	neft emalı məhsulları	istilik, elektrik enerjisi hasilatı		neft-qaz hasilatı	neft emalı məhsulları	istilik, elektrik enerjisi hasilatı
n=8	I	I _{NQ}	I _{EM}	I _{EL}	Y	Y _{NQ}	Y _{EM}	Y _{EL}
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2008	3,477	2,825	0,044	0,608	25,830	22,149	2,400	1,2804
2009	2,444	1,960	0,034	0,450	18,974	15,981	1,845	1,1483
2010	3,381	2,933	0,025	0,423	23,585	20,199	2,161	1,2255
2011	3,839	3,022	0,048	0,769	30,095	26,055	2,484	1,5558
2012	4,420	3,822	0,033	0,566	28,574	24,474	2,376	1,7243
2013	5,584	5,069	0,026	0,489	27,866	23,658	2,434	1,7739
2014	6,383	5,926	0,033	0,424	25,654	20,977	2,853	1,8244
2015	7,425	7,121	0,016	0,287	18,967	14,640	2,430	1,897

*Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın sənayesi 2010, statistik məcmuə, rəsmi nəşr, səh.29-30, 66-68; Azərbaycanın sənayesi 2016 – səh. 29-30, 66-68 məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2009-2014-ci illər dövründə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş hər 1,0 manat investisiya artımının, 2010-2015-ci illərdə məhsul istehsalı həcmının artımına multiplikativ təsiri əmsalı,

$$\Delta Y_{EM_t} = 0,142 + 15,198 \Delta I_{EM(t-1)}$$

xətti reqressiya tənliyinə uyğun olaraq, $\mu_1 = 15,198$ səviyyəsinə bərabər olmuşdur. Sahədə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş hər 1,0 manat investisiya artımının, məhsul istehsalı həcmində artımına təsiri çox yüksək, 15,2 manat səviyyəsində olmuşdur.

✚ *Sahədə əsas istehsal fondlarına yönəldilən hər 1,0 manat investisiya artımı, məhsul istehsalı həcmi 15,2 manat artırmışdır.*

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2009-2014-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş hər 1,0 manat investisiya artımının, 2010-2015-ci illərdə məhsul istehsalı həcmində artımına multiplikativ təsiri əmsalı,

$$\Delta Y_{ELt} = 0,137 + 0,436 \Delta I_{EL(t-1)}$$

xətti reqressiya tənliyinə uyğun olaraq, $\mu_1 = 0,436$ səviyyəsinə bərabər olmuşdur.

✚ *Sahədə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş hər 1,0 manat investisiya artımı, məhsul istehsalı həcmi 0,436 manat artırmışdır.*

Energetika kompleksində 2009-2014-cü illər dövründə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların hər 1,0 manat artımının, 2010-2015-ci illərdə məhsul istehsalı həcmində artımına multiplikativ təsiri əmsalı,

$$\Delta Y_{Et} = 1,208 - 2,496 \Delta I_{E(t-1)}$$

xətti reqressiya tənliyinə uyğun olaraq, $\mu_1 = (-2,496)$ səviyyəsinə bərabər olmuşdur.

✚ *Energetika kompleksində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş hər 1,0 manat investisiya artımı, məhsul istehsalı həcmində artımına müsbət təsir göstərməmişdir.*

Müstəqil inkişafmə qabiliyyəti

İqtisadiyyat sistemləri, dinamik sistem olaraq özünü təşkil etmə və özünü tənzimləmə qabiliyyətlərinə malik olmaqla yanaşı, müstəqil inkişaf etmə qabiliyyətinə də malik olurlar. İqtisadiyyat sistemlərinin müstəqil inkişaf etmə qabiliyyəti, keçmiş dövrdə yaranmış mənfəətin 1,0 vahid artımının hansı qisminin, investisiya olaraq əsas istehsal fondların artımına yönəldilən hissəsini ifadə edən α *akselerasiya effekti əmsalı* ilə qiymətləndirilir. Yaranmış mənfəətin α akselerasiya effekti əmsalı – iqtisadi sistemdə keçmiş (t-1) zamanında yaranmış mənfəətin 1,0 vahid artımının hansı hissəsinin, cari t zamanında əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların artımını ifadə edir, yəni:

$$\alpha = \Delta \dot{I}_t / \Delta M_{(t-1)}.^1$$

Akselerasiya effekti əmsalının $0 < \alpha < 1,0$ qiymətlərində hesab olunur ki, keçmiş dövrdə yaranmış mənfəətin 1,0 vahid artımının α hissəsi, cari dövrdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiya artımlarını təşkil etmişdir. Akselerasiya effekti əmsalının $\alpha \leq 1,0$ qiymətlərində isə hesab olunur ki, cari dövrdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiya artımlarının keçmiş dövrdə yaranmış mənfəətin artımları ilə əlaqəsi olmamışdır.

İstehsal-təsərrüfat sistemlərində keçmiş dövrdə yaranmış mənfəətin artımlarının, cari dövrdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların artımlarına akselerativ təsiri $\Delta \dot{I}_t = \alpha \Delta M_{(t-1)}$ düsturu ilə qiymətləndirilir. Müəyyən zaman dövründə isə, orta hesabla investisiyaların $\Delta \dot{I}_t$ artımının mənfəətin $\Delta M_{(t-1)}$ artımlarından akselerativ asılılığı

$$\Delta \dot{I}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta M_{(t-1)}$$

xətti regressiya tənliyi formasında araşdırılır. Asılılıqda: α_1 akselerasiya effekti əmsalı – baxılan zaman dövründə orta hesabla

¹ БСЭ. Третье издание. Том 1. Москва. Изд. «Советская Энциклопедия». 1978 г. Стр. 1003-1004.

investisiyaların $\Delta \dot{I}_t$ artımlarının, mənfəətin $\Delta M_{(t-1)}$ artımları hesabına, α_0 əmsalı isə orta hesabla investisiyaların $\Delta \dot{I}_t$ artımlarının digər amillər hesabına artmasını göstərir.

Cədvəl № 9. 2008-2015-ci illərdə energetika kompleksində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar və mənfəət göstəriciləri, faktiki qiymətlərdə, mlrd. manatla*

illər	investisiyalar				mənfəət			
	cəmi	sahələr üzrə			cəmi	sahələr üzrə		
		neft-qaz hasilatı	neft emalı	istilik, elektrik enerjisi hasilatı		neft-qaz hasilatı	neft emalı	istilik, elektrik enerjisi hasilatı
n=8	$\dot{I}$	$\dot{I}_{NQ}$	$\dot{I}_{EM}$	$\dot{I}_{EL}$	Y	Y_{NQ}	Y_{EM}	Y_{EL}
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2008	3,477	2,825	0,044	0,608	22,030	19,638	2,204	0,188
2009	2,444	1,960	0,034	0,450	15,418	13,571	1,631	0,215
2010	3,381	2,933	0,025	0,423	19,906	17,558	2,011	0,337
2011	3,839	3,022	0,048	0,769	26,012	23,288	2,299	0,424
2012	4,420	3,822	0,033	0,566	23,954	21,226	2,089	0,639
2013	5,584	5,069	0,026	0,489	22,550	19,873	2,209	0,468
2014	6,383	5,926	0,033	0,424	19,343	16,340	2,606	0,396
2015	7,425	7,121	0,016	0,287	11,091	9,058	2,143	-0,110

* Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK. Azərbaycanın sənayesi 2012, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh. 29-30, 46-51, 66-68; Azərbaycanın sənayesi 2016 – səh. 29-30, 46-51, 66-68; Azərbaycanın energetikası 2014, statistik toplusu, rəsmi nəşr, səh.14-15; Azərbaycanın energetikası 2016 – səh.14-15 məlumatları əsasında hesablanmış və tərtib edilmişdir.

Energetika kompleksi və sahələrinin 2010-2015-ci illərdə müstəqil inkişaf etmə qabiliyyətlərinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı nəticələri göstərmişdir.

Neft-qaz hasilatı sahəsində 2009-2014-ci illərdə mənfəətin artımlarının, 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların artımlarına akselerativ təsiri əmsalı,

$$\Delta \dot{I}_{NQ(t)} = 0,828 - 0,059 \Delta M_{NQ(t-1)}$$

xətti reqressiya tənliyinə uyğun olaraq, $\alpha_1 = (-0,059)$ səviyyəsinə bərabər olmuşdur. Sahənin müstəqil inkişaf edə bilmə qabiliyyətini ifadə

edən akselerasiya effekti əmsalı $\alpha_1 = (-0,059) < 0$ olduğundan, hesab olunur ki, 2010-2015-ci illər ərzində əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların artımları, 2009-2014-cü illər dövründə yaranan mənfəətin artımları ilə əlaqəsi olmamışdır.

✚ 2010-2015-ci illər dövründə neft-qaz hasilatı sahəsi müstəqil inkişafetmə qabiliyyətinə malik olmamışdır.

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində 2009-2014-ci illərdə yaranmış mənfəətin artımlarının, 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların artımlarına akselerativ təsiri əmsalı,

$$\Delta \dot{I}_{EM(t)} = -0,003 + 0,008 \Delta M_{EM(t-1)}$$

xətti reqressiya tənliyinə uyğun olaraq, $\alpha_1 = 0,008$ səviyyəsinə bərabər olmuşdur. Sahənin müstəqil inkişafetmə qabiliyyətini ifadə edən akselerasiya effekti əmsalı $\alpha_1 = 0,008 > 0$ olduğundan, hesab olunur ki, 2009-2014-ci illərdə sahədə yaranmış mənfəətin hər 1,0 manat artımının orta hesabla 0,008 manatı, 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiya artımlarını təşkil etmişdir.

✚ 2010-2015-ci illər dövründə neft emalı məhsulları istehsalı sahəsi qismən müstəqil inkişafetmə qabiliyyətinə malik olmuşdur. Sahənin müstəqil inkişafetmə qabiliyyəti indeksi 0,008 əsasalla qiymətləndirilir.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində 2009-2014-ci illərdə yaranmış mənfəətin artımlarının, 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların artımlarına akselerativ təsiri əmsalı,

$$\Delta \dot{I}_{EL(t)} = 0,039 + 0,348 \Delta M_{EL(t-1)}$$

xətti reqressiya tənliyinə uyğun olaraq, $\alpha_1 = 0,348$ səviyyəsinə bərabər olmuşdur. Sahənin müstəqil inkişafetmə qabiliyyətini ifadə edən akselerasiya effekti əmsalı $\alpha_1 = 0,348 > 0$ olduğundan, hesab olunur ki, 2009-2014-ci illər dövründə sahədə yaranmış hər 1,0 manat

mənfəətin artımının orta hesabla 0,348 manatı 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiya artımlarını təşkil etmişdir.

✚ *2010-2015-ci illər dövründə istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsi yüksək müstəqil inkişafetmə qabiliyyətinə malik olmuşdur. Sahənin müstəqil inkişafetmə qabiliyyəti indeksi 0,348 əsasla qiymətləndirilir.*

Energetika kompleksində 2009-2014-ci illərdə yaranmış mənfəətin artımlarının, 2010-2015-ci illərdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların artımlarına akselerativ təsiri əmsalı,

$$\Delta I_{E(t)} = 0,810 - 0,045 \Delta M_{E(t-1)}$$

xətti reqressiya tənliyinə uyğun olaraq, $\alpha_1 = (-0,045)$ səviyyəsinə bərabər olmuşdur. Yəni, 2010-2015-ci illər dövründə kompleksdə əsas istehsal fondlarına yönəldilən investisiyaların artımları, 2009-2014-cü illərdə yaranan mənfəət artımları hesabından yaranmamışdır.

✚ *Ümumilikdə 2010-2015-ci illər dövründə energetika kompleksi müstəqil inkişafetmə qabiliyyətinə malik olmamışdır.*

Nəticələr

Energetika kompleksi və onun sahələrinin 2010-2015-ci illər dövründə fəaliyyətinin analitik tədqiqatları aşağıdakı nəticələri göstərmişdir.

- **1.** Ölkə iqtisadiyyatında istehsal edilmiş məhsulların və göstərilmiş xidmətlərin 34,6%-i energetika kompleksi sahələrində, o cümlədən 29,1%-i neft-qaz hasilatı sahəsində, 3,3%-i neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, 2,2%-i isə istilik və elektrik enerjisi hasilatı, bölüşdürülməsi və təhcizatı sahəsində istehsal edilmişdir.

Yaxın gələcəkdə energetika kompleksində neft-qaz hasilatı sahəsində məhsul istehsalı həcmnin 1,0% azalmasının, neft emalı məhsulları istehsalı həcmi ilə əvəz edilməsi üçün, neft emalı məhsullarının istehsal həcmnin 8,8% artırılması tələb olunur.

- **2.** Ölkə iqtisadiyyatında istehsal edilmiş ümumi daxili məhsul həcmnin 42,1%-i energetika kompleksində, o cümlədən 38,4%-i neft-qaz hasilatı sahəsində, 1,9%-i neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, 1,8%-i isə istilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində istehsal edilmişdir.

Yaxın gələcəkdə energetika kompleksində neft-qaz hasilatı sahəsində ümumi daxili məhsul istehsalı həcmnin 1,0% azalmasının, neft emalı məhsulları istehsalı həcmi ilə əvəz edilməsi üçün, neft emalı məhsullarının istehsal həcmnin 20,0% artırılması tələb olunur.

- **3.** Energetika kompleksi sahələrində orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların 1,0% artımlarının qiymətləri müxtəlif olmuşdur.

Belə ki, neft-qaz hasilatı sahəsində, orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların 1,0% artımının qiyməti 261,1 mln.manat təşkil etmişdir.

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların 1,0% atımı cəmi 6,1 mln.manata bərabər olmuşdur.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində, orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların 1,0% atımı 33,7 mln.manat təşkil etmişdir.

Beləliklə, neft-qaz hasilatı sahəsində, orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların 1,0% artımının qiyməti, istilik və elekteik enerjisi hasilatı sahəsində əsas istehsal fondların 1,0% atımı qiymətindən 7,7 dəfə, neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində əsas istehsal fondların 1,0% atımı qiymətindən isə 43,2 dəfə çox olmuşdur.

Kompleksdə orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların 1,0% artımı 307,0 mln.manata bərabər olmuşdur. Lakin, bu göstərici ölkə iqtisadiyyatı üzrə orta illik balans dəyərində əsas istehsal fondların 1,0% artımı qiymətindən 2,086 dəfə aşağı olmuşdur.

 4. Energetika kompleksinin sahələrində əsas istehsal fondların istismarının məhsul istehsalı həcminə görə səmərəliyi səviyyələri hər il azalmışdır.

Belə ki, neft-qaz hasilatı sahəsində istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmi, əvvəlki ildə istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmindən orta hesabla (-0,065) manat az olmuşdur.

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində, istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmi, əvvəlki ildə istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmindən orta hesabla (-0,134) manat az olmuşdur.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində, istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmi, əvvəlki ildə istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmindən orta hesabla (-0,025) manat az olmuşdur.

Energetika kompleksində istehsalat prosesinə daxil edilmiş hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmi, əvvəlki ildə istehsalat prosesinə daxil edilmiş, hər əlavə 1,0 manat əsas istehsal fondundan alınan məhsul həcmindən orta hesabla (-0,098) manat az olmuşdur.

Ölkə iqtisadiyyatının energetika kompleksində və onun sahələrində əsas istehsal fondların məhsul istehsalı həcminə görə səmərəliyi səviyyələrinin aşağı düşməsinin səbəbi, məhsul istehsalı həcmələrinin illik artımlarının, orta illik balans dəyərində əsas fondların illik artımlarından aşağı olması ilə bağlı olmuşdur.

 5. Energetika kompleksi sahələrində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin, yaranan mənfəətə görə səmərəsi səviyyələri müxtəlif olmuşdur.

Neft-qaz hasilatı sahəsində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin, yaranan mənfəət görə səmərəsi, orta hesabla 4,737 manat və ya 473,7% səviyyəsində olmuşdur.

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin, yaranan mənfəət görə səmərəsi, orta hesabla 9,684 manat və ya 968,4% səviyyəsində olmuşdur.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin, yaranan mənfəət görə səmərəsi, orta hesabla 0,275 manat və ya 27,5% səviyyəsində olmuşdur.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin, yaranan mənfəət görə səmərəsi, neft-qaz hasilatı sahəsində yaranmış səmərə səviyyəsindən 17,2 dəfə, neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində yaranmış səmərə səviyyəsindən isə 35,3 dəfə az olmuşdur.

Ümumilikdə, energetika kompleksində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə sərf edilmiş hər 1,0 manat xərcin, yaranan mənfəət görə səmərəsi, orta hesabla 3,853 manat və ya 385,3% səviyyəsində olmuşdur.

 6. Energetika kompleksində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların 65,5%-ni xarici investisiyalar, 34,5%-ni isə ölkədaxili investisiyalar təşkil etmişdir. Kompleksdə əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar ölkədaxili investisiyalardan 1,9 dəfə çox olmuşdur.

Neft-qaz hasilatı sahəsində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların 71,1%-i xarici investisiyalardan, 28,9%-i isə ölkədaxili investisiyalardan ibarət olmuşdur. Əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş xarici investisiyalar, ölkədaxili investisiyalardan 2,5 dəfə çox olmuşdur.

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyalar 100% ölkədaxili investisiyalardan ibarət olmuşdur.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların 16,4%-i xarici investisiyalardan, 83,6%-i isə ölkədaxili investisiyalardan ibarət olmuşdur. Əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş ölkədaxili investisiyalar, xarici investisiyalardan 5,1 dəfə çox olmuşdur.

- ✚ 7. Energetika kompleksi sahələrində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş hər 1,0 manat investisiya artımının, məhsul istehsalı həcmələrinin artımına təsiri müxtəlif olmuşdur.

Neft-qaz hasilatı sahəsində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların hər 1,0 manat artımı, məhsul istehsalı həcmının artımına müsbət təsir göstərməmişdir.

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş investisiyaların hər 1,0 manat artımı, məhsul istehsalı həcmi çox yüksək, 15,2 manat səviyyəsində artırmışdır.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş hər 1,0 manat investisiya artımı, məhsul istehsalı həcmi 0,436 manat səviyyəsində artırmışdır.

Ümumilikdə energetika kompleksində əsas istehsal fondlarına yönəldilmiş hər 1,0 manat investisiya artımı, məhsul istehsalı həcmi artımına müsbət təsir göstərməmişdir.

- ✚ 8. Energetika kompleksi sahələrinin müstəqil inkişafetmə qabiliyyətlərinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı nəticələri göstərmişdir.

Neft-qaz hasilatı sahəsi müstəqil inkişafetmə qabiliyyətinə malik olmamışdır.

Neft emalı məhsulları istehsalı sahəsi qismən müstəqil inkişafetmə qabiliyyətinə malik olmuşdur. Sahənin müstəqil inkişafetmə qabiliyyəti indeksi 0,008 əsasla qiymətləndirilir.

İstilik və elektrik enerjisi hasilatı sahəsi yüksək müstəqil inkişafetmə qabiliyyətinə malik olmuşdur. Sahənin müstəqil inkişafetmə qabiliyyəti indeksi 0,348 əsasla qiymətləndirilir.

Ümumilikdə energetika kompleksi müstəqil inkişafetmə qabiliyyətinə malik olmamışdır.

“Elm və Bilik” nəşriyyatı

Format 60x84, 3,2 şərti çap vərəqi